

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

**PRÁVO A ŠTÁT V HABERMASOVEJ ANALÝZE
NESKORÉHO KAPITALIZMU**

Diplomová práca

2010

Dušan Strohner

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

**PRÁVO A ŠTÁT V HABERMASOVEJ ANALÝZE
NESKORÉHO KAPITALIZMU**

Diplomová práca

Študijný program: 2.1.1 filozofia

Školiace pracovisko: KFI – Katedra filozofie

Školiteľ: Mgr. Richard Sťahel, PhD.

Nitra 2010

Bc. Dušan Strohner

Strana so zadaním

POĎAKOVANIE

Ďakujem svojmu školiteľovi Mgr. Richardovi Sťahelovi, PhD. za jeho pripomienky, ktoré mi pomohli pri práci, za nápady, ktoré mi poskytol a taktiež za čas, ktorý mi venoval.

Abstrakt

Strohner, Dušan: Právo a štát v Habermasovej analýze neskorého kapitalizmu [diplomová práca] – Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta; Katedra filozofie. – Školiteľ: Mgr. Richard Sťahel, PhD. – Nitra: UKF FF, 2010. 169 s.

Cieľom mojej diplomovej práce je analýza štátu a práva v období neskorého kapitalizmu. Práca je štrukturovaná tak, aby si jednotlivé časti zachovávali tematickú kontinuitu. V prvej kapitole práce stručne priblížime osobnosť Jürgena Habermasa. Z významového hľadiska najväčší dôraz kladieme jednak na problematiku štrukturálnej premeny verejnosti v období od ranného po neskorý kapitalizmus, ktorú budeme analyzovať v druhej kapitole práce, a problémy legitimacy v neskorom kapitalizme, ktorým sa venujeme v tretej kapitole. Predmetom analýzy je mechanizmus riadenia štátneho aparátu, ktorý v období vývoja kapitalizmu prekonáva zásadné zmeny. Skúmame tiež vplyv týchto zmien na oblasti spoločenského života a sledujeme aké dôsledky vyplývajú z intervencie štátu do sféry občianskej spoločnosti. Vo štvrtej kapitole si všímame dopad politiky na spoločnosti. V práci sme sa zamerali na odhalenie krízových tendencií neskorého kapitalizmu, ktoré vyplývajú predovšetkým z miešania systémových imperatívov riadenia politicko-administratívneho a ekonomického systému, t.j. požiadavky ekonomického systému zasahujú do politického a administratívneho. Ukážeme si ako tento proces narúša životný svet spoločnosti.

Kľúčové slová: ranný kapitalizmu, liberálny model kapitalizmu, model neskorého kapitalizmu, občianska spoločnosť, problémy legitimacy v neskorom kapitalizme

Abstract

Strohner, Dušan: Law and state in Habermas analysis of late capitalism [graduation thesis] – Univerzity of Konstantine Philosopher in Nitra. College of philosophy; Department of philosophy. – Adviser: Mgr. Richard St'ahel, PhD. – Nitra: UKF FF, 2010.

The purpose of my graduation thesis is an analysis of state and law in the period of late capitalism. The thesis is structured in way that individual parts maintain thematic continuity. In the first chapter we shortly treats of personality Jürgen Habermas. From semantic point of view the greatest emphasis in second chapter is placed on the issue of structural transformation of the public in the period from early to late capitalism. In third chapter are diskused legitimacy problems in late capitalism. The greatest meaning aspekt we place on state apparatus that, in the development of capitalism is experiencing fundamental changes. We also examine the impact of these changes on the social life and we follow the implications arising from State intervention in the sphere of civil society. The fourth chapter looks at the impact of policies on society. In this thesis we focused on the discovery of crisis tendencies of late capitalism, which stem from the mixing of systemic imperatives of managing the political-administrative and economic system, i.e. the requirements of economic system intervene to the political and administrative system. We shall see how this process affects the life space of society.

Keywords: early capitalism, liberal model of capitalism, a model of late capitalism, civil society, legitimacy problems in late capitalism

Obsah

Úvod.....	7
1 Jürgen Habermas.....	8
2 Štrukturálna premena verejnosti a jej vplyv na vývoj štátu	9
2.1 Predhovor k problematike verejnosti.....	9
2.2 Reprezentatívna verejnosť	10
2.3 Ranný kapitalizmus a vývojové tendencie meštianstva.....	12
2.4 Kultúrny vzostup meštianstva.....	17
2.5 Politické funkcie verejnosti	20
2.6 Inštitucionalizácia verejnosti a liberalizovaný trh	23
2.7 Verejná mienka	26
2.8 Rozpad jednoty verejnej mienky	27
2.9 Sociálna premena štruktúry verejnosti a transformácia sociálneho štátu	29
3 Problémy legitimity v neskorom kapitalizme.....	39
3.1 Úvod do problematiky a vymedzenie pojmu kríza.....	39
3.2 Základné vlastnosti spoločenských systémov.....	40
3.3 Princípy organizácie v jednotlivých spoločenských formáciách.....	42
3.4 Ekonomické krízové tendencie v neskorom kapitalizme	48
3.5 Politické krízové tendencie	49
3.6 Sociokultúrne krízové tendencie.....	50
3.7 Legitímnosť, legalita a právna skutočnosť	51
4 Duskusia- diagnóza spoločnosti	56
Záver.....	58
Zoznam použitej literatúry.....	60

Úvod

Prvoradý cieľ mojej diplomovej práce je jasne a komplexne uchopiť problematiku štátu a práva v období vývoja kapitalizmu, no najmä v jeho neskorej fáze. Snažím sa, aby práca v jednotlivých kapitolách nestrácala kontinuitu s vymedzenou problematikou. Z toho dôvodu pokladám za dôležité v prvom rade uskutočniť exkurz do pôvodných dejinných súvislostí a okolností, za ktorých vstupuje kapitalizmus do štruktúry práva a politiky štátu. Sledujem ako vplyv kapitalistického spôsobu výroby postupne pôsobí na štruktúru politiky štátu a systémy riadenia štátneho aparátu. Snažím sa zároveň objasniť jednotlivé nedostatky v mechanizmoch riadenia štátu a s nimi súvisiace krízové tendencie v období neskorého kapitalizmu. Z metodologického hľadiska využívam analytickú, komparatívnu a doxografickú metódu.

V prvej kapitole práce v stručnosti priblížim osobnosť Jürgena Habermasa jeho publicistickú činnosť.

V druhej kapitole práce si za cieľ kladiem historicky uchopiť kategóriu verejnosti v jej štruktúrach a vymedziť jednotlivé typy verejnosti a ich funkcie v politickom systéme štátu. Ako sa ukáže, štrukturálna premena, ktorou verejnosť v období kapitalizmu prešla, je následok radikálnych zmien v politickom systéme riadenia štátu. Prostredníctvom analýzy štrukturálnej premeny verejnosti tak priblížil dejinno-politický vývoj štátov v období od ranného po neskorý kapitalizmus.

V tretej kapitole práce štátoprávnu problematiku rozšírim a to prostredníctvom systémovej analýzy princípov organizácie spoločenských formácií. Ďalej sa pokúsim o podrobnejšiu analýzu funkcií spoločenských systémov štátu a uvediem ich do súvislosti s krízovými tendenciami vznikajúcimi v štáte v období neskorého kapitalizmu, najmä problémy legitimacy.

Vo štvrtej kapitole práce vyslovím určité znepokojenie nad súčasnou politickou situáciou a načrtnem určité aktuálne problémy „modernity“, súvisiace s neustálou snahou štátnych politík o zefektívnenie ekonomického rastu, ktoré majú negatívny dopad na oblasti spoločenského života a majú patologický efekt na kultúrne hodnoty spoločnosti.

V závere zhrniem zistené výsledky a prostredníctvom nich upriamim pozornosť na riziká vznikajúce v systémoch riadenia štátneho aparátu, ktoré pod tlakom neustálej potreby ekonomického rastu uskutočňujú systémové zmeny narušujúce proces sociálnej integrácie.

1 Jürgen Habermas

Jürgen Habermas je nemecký filozof a sociológ. Je najdôležitejším mysliteľom frankfurtskej školy. Narodil sa 18.6 1929 v Düsseldorfe. V rokoch 1949-1954 študoval filozofiu, psychológiu, históriu a nemeckú literatúru. Behom jeho štúdia bola pre neho politicky prevládajúca morálne silno zaťažená reakcia na dobu nacizmu. Po ukončení vysokoškolského štúdia začal pôsobiť ako žurnalista v novinách Frankfurter Allgemeine Zeitung. V roku 1956 dostal štipendium v Inštitúte pre sociálny výskum vo Frankfurte, ktorý bol centrom Frankfurtskej školy. Tento inštitút založili v roku 1923 T. W. Adorno a M. Horkheimer, ktorých filozofický odkaz nesie i sám J. Habermas, i keď sám zdôrazňuje odstup od ich tradičnej kritickéj teórie spoločnosti. Vo svojich prácach sa pokúša o radikálnejšiu analýzu spoločenských javov.

V 60. rokoch 20. storočia pôsobí ako profesor na univerzite v Heidelbergu a Frankfurte. V rokoch 1971-1981 pôsobil ako riaditeľ Inštitútu Maxa Plancka. V roku 1983 sa opäť vracia na frankfurtskú univerzitu.

„Ako metodické východisko si vybral rekonštrukciu tradičného (kantovského) racionalizmu. Vierou v rozum a v silu kritického myslenia sa zaraďuje k tým filozofom, ktorí hľadajú perspektívy vývoja spoločnosti predovšetkým v reinterpretácii tradičných hodnôt humanizmu.“ (REMIŠOVÁ 2008, s. 659) J. Habermas sa nehlásil k nijakému filozofickému smeru.

Habermasovu publikačnú činnosť možno rozdeliť do troch období:

Prvé obdobie sa spája s kritikou frankfurtskej školy a západonemeckého neomarxizmu. Patria sem práce: *Štrukturálna premena verejnosti* (1962), *Teória a prax* (1963), *Poznanie a záujem* (1968), *Veda a technika ako ideológia* (1968), *Logika sociálnych vied* (1970).

Druhé obdobie sa spája s uverejnením jeho teórie komunikatívneho konania a s vypracovaním diskurzívno-etického programu. Patria sem práce: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalizme* (1973), *Rekonštrukcia historického materializmu* (1975), *Teória komunikatívneho konania I.,II.*(1981), *Morálne vedomie a komunikatívne konanie* (1983), *Filozofický diskurz modery* (1985), *Pometafyzické myslenie* (1988).

Posledné obdobie sa spája s praktickou aplikáciou teórie komunikatívneho jednania. Patria sem práce: *Dobiehajúca revolúcia* (1999), *Fakticita a platnosť* (1992), *Inklúzia iného* (1996), *Budoucnosť ľudskej prirodzenosti* (2003), *Pravda a ospravedlnenie* (2004).

2 Štruktúrna premena verejnosti a jej vplyv na vývoj štátu

2.1 *Predhovor k problematike verejnosti*

Ústredným pojmom v tejto časti práce je verejnosť. Komplex, ktorým označujeme verejnosť má totiž dôležitú, takmer existenciálnu súvislosť so štátoprávnou problematikou, ktorá je predmetom mojej analýzy a to nielen v nasledovnej kapitole, ale i v celej práci. Cieľom prvej kapitoly je historicky uchopiť verejnosť v jej štruktúrach a vymedziť jednotlivé typy verejnosti a ich funkcie v politickom systéme štátu.

Kategórie verejný a verejnosť sú gréckeho pôvodu. Sféra rozvinutého gréckeho mestského štátu polis bola rozdelená do sféry spoločnej všetkým slobodným občanom a sféry prísne oddelenej, ktorá náležala každému jednotlivo. Bios politikos, teda to, čo označujeme ako verejný život, sa odohrával takmer kdekoľvek na verejnom priestranstve a práve v účasti na verejnom živote, vo vzájomných rozhovoroch, sporoch a konaní slobodných občanov sa konštituuje verejnosť. Tejto sfére Gréci pripisovali dôležitý význam, pretože ju chápali ako sféru slobody a stálosti, kde sa občania stýkali ako rovní s rovnými. Najdôležitejší však ostáva fakt, že už v starovekom gréckom polis sa hovorilo o "verejnom" a o tom, čo verejné nie je, teda čo je súkromné. V staroveku a dá sa povedať, že ani európskom stredoveku však ešte neboli právne sformulované kategórie verejný, súkromný a verejnosť. V stredoveku napriek tomu vidieť určité tendencie definovať spomínané pojmy prostredníctvom rímskeho práva. Rozlíšiť a uchopiť tieto pojmy nesie so sebou komplikácie. Technicky účinné významy v zmysle právnom sa konštituuju až so vznikom moderného štátu a používanie týchto kategórií sa do značnej miery rozširuje. V tomto vzťahu je ambivalencia, ktorá sa v dejinnom vývoji neustále a radikálne mení, čo bude mať rozhodujúci vplyv na transformáciu štátu a práva.

V rámci štruktúry spoločnosti štátu vystupuje sféra verejnosti ako jej zložka. Analýza štátu a práva nevyhnutne súvisí so špecifickou sférou spoločnosti – verejnosťou, ktorá zohrala významnú úlohu vo fungovaní štátu. Preto mojou úlohou v nasledovnej kapitole bude analýza štruktúrnej zmeny verejnosti a jej funkcií v procese riadenia štátu.

2.2 *Reprezentatívna verejnosť*

Protiklad medzi verejným a súkromným podľa antického modelu nemal rovnaký význam ako v období stredoveku. Samotná aplikácia týchto kategórií na stredoveký feudálny právny systém, hlavne v súvislosti s pozemkovým vlastníctvom a lénym panstvom, je poukazom na zmenu tohto významu. Neexistoval totiž žiadny status, ktorý bolo možné definovať súkromným právom, a v ktorom by osoby na základe dispozície takýmto právom, vystupovali ako osoby súkromné. Samozrejme existovali dlhý rad privilégií a výsad majetkového významu. Popri tom sa rozlišovali i typy vrchností a ich postavenie v spoločnosti štátu určovali práve nadobudnuté výsady, právomoci a pozemkové vlastníctvo. Z toho vyplýva, že pozemkové vlastníctvo a lénne panstvo síce boli právne formulované a do značnej miery rozvinuté, no nedá sa tu ešte hovoriť o súkromnom vlastníctve ako takom. Spoločenské pomery teda nenaznačovali právnú oddelenosť a inštitucionálnu ukotvenosť súkromnej a verejnej sféry. „Verejnosť ako svojbytná oblasť, ktorá bola oddelená od súkromnej sféry, sa vo feudálnej spoločnosti neskorého stredoveku nedá sociologicky preukázať, teda nedá sa preukázať na základe inštitucionálnych kritérií.“ (HABERMAS 2000, s. 61)

Je však možné hovoriť o sociálnom statuse pozemkového pána, ktorý predstavuje „vyššiu“ moc v spoločnosti daného štátu. Status pozemkového pána je síce voči kritériám verejný a súkromný neutrálny, no dôležité je, že atribúty panstva (na akomkoľvek stupni) sú verejné, nejedná sa o súkromnú záležitosť, pretože tento status má dosah na „poddaný“ ľud, ktorý je jeho adresátom. Vlastník statusu pozemkového pána reprezentuje atribúty panstva jednak podľa určitého, no prísneho kódexu noriem urodzeného správania (je spoločný pre kráľov až po zemanov), ale aj priamym uplatňovaním panských práv a privilégií udelených panovníkom, a toto je možné len v interakcii s ľudom. So sféry spoločnosti pozostávajúcej z vlastníkov panských výsad a privilégií sa konštituuje sféra spoločnosti v štáte, ktorú môžeme označiť ako reprezentatívna verejnosť. Toto označenie korešponduje s jej funkciou v systéme štátu. Jej základ predstavuje šľachtická kultúra, ktorá šíri a reprezentuje feudálnu autoritu panovníka pred ľudom. „Aristokratická spoločnosť..., ktorá nemá reprezentovať, aspoň nie v prvej línii, vlastné panstvo, totiž vlastné pozemkové panstvo; slúžila k reprezentácii monarchu.“ (HABERMAS 2000, 67) To znamená, že reprezentatívna verejnosť nebola sférou politickej komunikácie. Povedal by som, že vo vzťahu k politickému systému bola do značnej miery pasívnou. Štáty (nie v modernom slova zmysle) mali v období stredoveku najmä absolutistickú formu vlády.

Triedne usporiadanie spoločnosti bolo prísne hierarchické a ustanovené na základe politického systému panstva. Panovník, najväčšia politická autorita v štáte disponoval takmer absolútnou mocou. Napriek tomu, reprezentatívna verejnosť vo vzťahu k triede poddaných disponovala rozsiahlym „arsenálom“ právomocí mocenského charakteru.

V období od 15. po koniec 19. storočia sféra reprezentatívnej verejnosti prechádza určitými štrukturálnymi zmenami, ktoré zasiahli charakter šľachtickej kultúry, ktorá vytvárala životný svet reprezentatívnej verejnosti a následne sa mení i tradičná funkcia reprezentatívnej verejnosti. Ako sa ukáže, postupne strácala svoj dovtedajší vplyv v rámci spoločnosti, čo vyvrcholí pádom feudálneho systému panstva. Ďalší dôležitý moment v dejinách štátu je prechod od absolutistickej formy vlády na demokratickú, v ktorej práve verejnosť zohráva dôležitú, povedal by som existenčnú úlohu v politickom systéme štátu.

Habermas poukazuje na kultúrne zmeny v rámci reprezentatívnej verejnosti a zdôrazňuje význam a pôsobenie kultúrnych prvkov nešľachtických tried na ďalší vývoj a osud šľachtickej kultúry. Proces, v ktorom prebiehali významné kultúrne zmeny podľa Habermasa nemožno obísť, pretože mal obrovský význam pre integráciu spoločnosti do oblasti politiky štátu. Kultúrnu a následne štrukturálnu premenu reprezentatívnej verejnosti Habermas demonštruje na spôsobe života reprezentatívnej verejnosti. Reprezentácia panstva sa odohrávala na verejných miestach za účasti ľudu. No postupe sa okruh tejto reprezentatívnej pôsobnosti zužuje. „Turnaje, tanec a divadlo sa už neodohrávajú na verejných miestach, presúvajú sa do parku, z ulíc do zámockých sál...“ (HABERMAS 2000, 65) Zámocké sály a dvory boli miestom kde sa rozvíjala šľachtická kultúra a kde sa odohrával dvorský život. V 17. storočí sa reprezentatívna verejnosť sústreďuje na kniežacom dvore. Len "vyvolení" a privilegovaní mali možnosť zúčastniť sa na takomto živote. Z toho zároveň vyplýva určitá ohraničenosť spoločenského styku reprezentatívnej verejnosti, čo sa podľa Habermasa prejavuje v obmedzenosti šľachtickej kultúry. V tomto vidieť silnú väzbu na tradície sociokultúrneho systému panstva. „Systémy politického myslenia stredoveku a modernej spoločnosti možno rozlíšiť rozdielom, ktorý obsahovo vymedzuje rozchod s tradíciou.“ (LYSÝ 2006, s. 5) To, čo naštrbilo súdržnosť šľachtickej kultúry, bol dlhodobý kontakt s kultúrou meštianstva, ktorá sa postupne rozvíja zhruba od 13. storočia v mestských štátoch severného Talianska. Formuje sa silná vrstva vzdelaných mešťanov, ktorých kultúru postupne asimiluje šľachtická kultúra. Tento interakčný vzťah medzi kultúrami zohral významnú úlohu v komplexnej premene reprezentatívnej verejnosti, ktorá rozširuje spoločenský styk a stráca tak svoju pôvodnú obmedzenosť. Akokoľvek, i naďalej platil feudálny panský systém, a šľachtic bol i naďalej tým, kto

reprezentuje panstvo a to na základe svojho pôvodu a pozemkovej držby. Ukáže sa však, že postupný ekonomický rozvoj a sociálny vzostup meštianstva v období ranného kapitalizmu bude vyvíjať neustály a silný nátlak na hospodársko-ekonomický, ale aj politický systém feudálneho a lénneho panstva. Samozrejme špecifiká tohto vývoja priblížim v nasledovných kapitolách. Mešťania, hoci boli prevažne vzdelaní a to i na vyššej úrovni ako samotná šľachta nemali možnosť „reprezentovať“ monarchu a podieľať sa na riadení štátu, vecí verejných. „Tí, ktorí slúžia štátu, sú verejné osoby...; zastávajú verejné úrady, ich úradné záležitosti sú verejné... a ako verejné sú označované i budovy a zariadenia vrchnosti.“ (HABERMAS 2000 , s. 68) Popri verejných záležitostiach, verejných budovách a úradoch existujú aj súkromné osoby, súkromné úrady a záležitosti, no neexistovala ešte oddelenosť súkromnej a verejnej sféry tak, ako ich chápeme dnes. Prebieha tu však istý proces, v ktorom sa určitá časť spoločnosti oddeľuje od štátu. „S úradníctvom a armádou (z časti taktiež súdnou mocou) sa objektivizujú inštitúcie verejnej moci voči postupne sa privatizujúcej sfére dvora. Prvky stavovského panstva sa konečne zo stavov rozvíjajú v orgány verejnej moci, v parlament...; stavovské prvky týkajúce sa profesie..., sa vyvíjajú vo sféru občianskej spoločnosti, ktorá bude ako rýdza oblasť súkromnej autonómie postavená proti štátu.“ (HABERMAS 2000, s. 68) Takýto vývoj predznamenal koniec reprezentatívnej verejnosti na prelome 19. storočia, ktorá sa už neobmedzovala na dvor monarchu. Vzniká aparát štátnej správy a pôvodné rysy reprezentatívnej verejnosti sa menia. Je čoraz viac konfrontovaná s kapitalistickým hospodárskym systémom, ktorý si vyžaduje zmeny v štátnom a administratívnom aparáte v dôsledku čoho sa transformuje feudálna štátna forma a silnou meštianskou vrstvou, ktorá rozvíja trhovú a obchodnú ekonomiku a silnú špecifickú kultúru a zároveň sa čoraz viac usiluje o sociálne zrovnoprávnenie. Reprezentatívna verejnosť sa najskôr inštitucionalizuje ako orgán verejnej moci až sa nakoniec rozpadá v občianskej verejnosti, v ktorej po zrušení feudálneho panstva neexistuje stavovská hierarchia, už tu pre ňu nie je miesto.

2.3 Ranný kapitalizmus a vývojové tendencie meštianstva

Tradičné pomery končia tam, kde sa začína priemyselná a buržoázna politická revolúcia. Obe predznamenalí nástup kapitalizmu. Rozvoj a akumulácia poznania umožnili zvýšenú efektívnosť výrobných síl. V súvislosti s tým sa kapitalizmus vo všeobecnosti vymedzuje ako systém výroby tovarov, ktorý je založený na vzťahu medzi súkromným

vlastníctvom kapitálu a námezdnu prácou. Už tu, bez toho aby sme kapitalizmu dali prívlastok liberálny, rozvinutý alebo neskorý je obsiahnutý triedny systém. Kritici kapitalizmu zastávajú názor, že tento svet a túto spoločnosť ničí nástup kapitalizmu. Nevidím to celkom tak. Problém sa nevyrieši tým, že sa jednoducho zruší súkromné vlastníctvo a vyrieši sa tak hádanka dejín. Je to komplexný systém riadenia, ktorý je potrebné naučiť sa zvládať politicky.

Ranný obchodný a peňažný kapitalizmus, šíriaci sa postupne od 13. storočia z miest severného Talianska, prenikal postupne do štátnych štruktúr a spoločenského poriadku. „Pokiaľ čerpá zo starého výrobného spôsobu (feudálne viazané poľnohospodárske výroby neslobodného roľníctva a kooperatívne zviazaný drobný tovar výroby mestských remeselníkov), bez toho aby ho nejako pretváral, zachováva si ambivalentní rysy: tento kapitalizmus na jednej strane stabilizuje stavovské vzťahy panstva a na druhej strane uvoľňuje tie prvky, ktoré raz povedú k zrušeniu týchto vzťahov . ...prvky nových súvislostí styku: výmena tovaru a výmena informácií, ktoré umožňujú ranne kapitalistický diaľkový obchod.“ (HABERMAS 2000, s. 72) Výmena tovaru prebiehala v rámci trhov, tie však patrili pod cechy a spoločensvá, čo v konečnom dôsledku znamenalo, že boli nástrojom panstva (najmä miestne trhy). Existovali tu stavovské vertikálne vzťahy závislostí, ktorých základom bolo uzavreté hospodárstvo. Popri tých sa však rozvíja diaľkový obchod, ktorý rozširoval svoju základňu. Z rozšírením obchodu sa vyvíjajú techniky finančného kapitálu (cenné papiere, zmenky) a vzniká sieť horizontálnych ekonomických závislostí, ktoré zasiahli i základňu feudálneho hospodárskeho systému. Od 16. storočia vznikajú obchodné spoločnosti, ktoré už nepôsobia lokálne v rámci určitého miesta, ale rozširujú svoju pôsobnosť v rámci celoštátneho i medzištátneho teritória. Potreba kapitálu k zefektívneniu výrobných síl a k produkcii nadvýrobku týchto spoločností rastie a aby bola ich obchodná bilancia priaznivá, boli potrebné politické záruky. „Začína onen proces nacionalizácie mestského hospodárstva.“ (HABERMAS 2000, s. 76) Politika začína byť cielene zameraná na obchod a hospodársky vývoj štátu začína byť závislý na ekonomickej činnosti veľkých obchodných spoločností, ktoré práve z dôvodu tejto závislosti získavajú monopolné a privilegované postavenie v rámci trhu a obchodu. Rozvoj ekonomiky a hospodárstva vyvoláva zásadné zmeny v administratívnom systéme štátu, rastie byrokratizácia štátneho aparátu za účelom zvýšenia spoločensky produkovaného bohatstva. Tým, že štát začal poskytovať určité politické a ekonomické záruky monopolným spoločnostiam, sám zvýšil vlastnú potrebu financií a kapitálu. Štát preto vo vlastnom záujme uskutočňuje hospodárske a politické opatrenia, presadzuje obchodnú politiku a spája sa s veľkými

kupcami a obchodnými spoločnosťami. Tieto spoločnosti boli zväčša nástrojom teritoriálnej moci kniežat, ktorí podporujú kapitalistickú výrobu a vytváranie nových manufaktúr za účelom hromadenia obchodného a výrobného kapitálu. Čoskoro sa však prejaví základné protirečenie kapitalizmu medzi požiadavkami spoločenskej výroby a súkromným privlastňovaním zisku.

Štát vykonával merkantilistickú politiku formálne zameranú na obchodnú bilanciu, prostredníctvom administratívneho systému, ktorý bol súčasťou štátneho aparátu. Konštituuje a zároveň inštitucionalizuje sa tak sféra verejnej moci- štátny aparát. „V tomto zmysle slova je verejné synonymom štátneho; tento prívlastok sa už netýka reprezentatívneho „dvora“ nejakej osoby, ktorá má autoritu, týka sa skôr chodu aparátu – chodu riadeného kompetenciami -, ktorý má monopol na legitímne užívanie moci... .“ (HABERMAS 2000, s. 76) Hospodárska činnosť sa vykonáva pod štátnym dohľadom a vedením, no v konečnom dôsledku to znamená, že i naďalej rozhoduje príkaz vladára. Stavovský politický systém určuje i naďalej nadradený vzťah vrchnosti k poddanému. Kapitalistický spôsob výroby podporuje rozvoj obchodu a s ním rastie i zamestnanosť. Avšak zvýšený počet pracovných príležitostí si vyžadujú potrebu kapitálu, ktorý je potrebný k úhrade mzdy za vykonanú prácu, preto je ho potrebné hromadiť. Za týmto cieľom sa reglementujú ekonomické nariadenia v prospech štátu a veľkých obchodných spoločností, ktoré však majú negatívny dopad na tú časť obyvateľstva, ktorá je tejto moci podriadená - poddaní. Pokiaľ i naďalej platil stavovský systém vlády a spoločnosť mala charakter triedneho panstva, mestské trhy v porovnaní s teritoriálnou dominantnou mocou kniežat strácajú svoj význam a spolu s ním strácajú význam i pôvodné stavy remeselníkov a drobných obchodníkov, ktorí tvoria pomerne širokú vrstvu obyvateľstva - mešťanstvo. Mešťania boli prevažne vzdelaní, prostredníctvom tlače mali prístup k informáciám. Zhromaždením súkromných osôb prevažne spomedzi mešťanov sa vytvára špecifické a vzdelané publikum, ktoré je podnecované vlastnou iniciatívou k spochybňovaniu štátnej moci. Tento moment zdôrazňuje Habermas predovšetkým preto, že tu vzniká špecifická oblasť komunikácie v rámci ktorej prebieha komunikatívne jednanie vyvíjajúce určitú formu racionálneho nátlaku na politiku štátu. Bolo to publikum čitateľské, vzdelané a znalé štátoprávnych pomerov a samo seba reflektovalo ako adresáta verejnej moci, teda ako publikum, pred ktorým sa odohrávala vládna „hra“. V tom bola jeho špecifickosť, vďaka ktorej sa toto publikum generuje ako samostatná sféra občianskej spoločnosti s rozsiahlou komunikačnou schopnosťou; je to publikum zhromaždených občanov, ktoré sa po páde feudalizmu a predovšetkým stavovského panského systému konštituuje ako publikum

občianskej verejnosti a bude vystupovať ako opozitum verejnej moci, schopné konštruktívnej kritiky a postupne po následnej inštitucionalizácii i politickej aktivity.

V súvislosti s touto problematikou Habermas podrobnejšie neuvádza dejinné súvislosti právneho ukotvenia statusu občana, čo považujem v súvislosti s jeho používaním pojmu občianska verejnosť za nie príliš dostačujúce. Nechcem sa však vyhnúť tomuto spornému bodu, preto sa pokúšam objasniť v akom význame treba chápať pojem občianska verejnosť. V období feudalizmu a v rámci stavovského panského systému nemôžeme hovoriť o publiku zhromaždených mešťanov ako o publiku občianskej verejnosti v právnom zmysle, lebo nič také ako občianska spoločnosť neexistovalo. Existovala len šľachta a poddaní. Aby som sa nedostal do protirečenia, vopred upozorním na to, že pojem občan, občiansky, občianska spoločnosť, nie je použitý v právnom význame, ale v tomto kontexte označuje kategóriu poddaných všeobecne. To by vysvetľovalo, prečo Habermas používa pojem občianska verejnosť bez bližšieho vymedzenia v rámci dejinného kontextu. Stavovský panský systém právne nestanovoval občiansky status a neboli rozvinuté základné občianske práva. „Občan štátu má predovšetkým právo politickej účasti a právo na komunikáciu.“ (SHAPIRO 2002, s. 81) Toto sa na dané obdobie nevzťahuje, občianska spoločnosť nenadobudla plnohodnotný význam a funkciu. V období ranného kapitalizmu sa publikum kriticky rozvažujúcich zhromaždených mešťanov domáhalo práve nadobudnutia týchto práv – občianskeho statusu a teda politických funkcií.

Občianska spoločnosť sa inštitucionalizuje následkom vyostrenia triedneho konfliktu, ktorý pramenil zo sociálnej dezintegrácie širokých vrstiev obyvateľstva na základe stavovského systému panstva. Neustále domáhanie sa sociálneho zrovnoprávnenia na základe občianskych práv publikom občianskej verejnosti a prudký rozvojom kapitalistickej výroby, ktorý radikálne vyostřil triedny konflikt, boli hybnými silami stroskotania feudalizmu a stavovského panského systému. Súkromné osoby, prevažne z meštianskych vrstiev obyvateľstva, zhromaždené v publiku občianskej verejnosti, sa začali domáhať určitej kontroly voči princípom panstva. Publikum občianskej verejnosti ako špecifická jednotná a predovšetkým aktívna časť občianskej spoločnosti sa dožaduje politických práv a funkcií a predovšetkým reflektovala seba ako adresáta verejnej moci. V tom bol rozdiel medzi občianskou spoločnosťou ako celkom a občianskej verejnosti ako jej časti. Šíril sa kritický ohlas voči politike štátu, ktorá mala negatívny existenčný dosah na široké vrstvy obyvateľstva. „Rastie závislosť miestnych trhov na trhoch regionálnych a národných, takže sa opatrenia merkantilistickej politiky dotýkajú každodennej existencie širokých vrstiev, predovšetkým mestského obyvateľstva...“ (HABERMAS 2000, s. 84)

Politické zásahy mali značný vplyv na ekonomickú situáciu a životnú úroveň rodiny, pretože išlo o priame zásahy verejnej moci až do jej intímnej súkromnej sféry. Takáto politika znevýhodňovania vyvolala kritiku voči podobným štátnym nariadeniam a bolo potrebné dať tejto kritike verejný význam a tak aktívne prejavovať kritický potenciál občianskej verejnosti. Jednoducho povedané, prevažne meštianska verejnosť zhromaždená v publiku občianskej verejnosti už ďalej nechcela prijímať nariadenia štátnej moci a najmä nie také, ktoré boli v záujme štátu, no v praktickom ohľade namierené proti nej. Nechceli svoj nesúhlas prejavovať len za zavretými dverami svojich domácností. Tieto tendencie postupne mohutneli a smerovali k tomu, aby bola obmedzená benevolencia štátnej moci voči občanom štátu a zároveň prinútená k tomu, aby sa legitimizovala pred verejnou mienkou občianskej verejnosti, ktorej základ tvorila kritika meštianskeho publika ako adresáta štátnej moci .

2.3.1 Rozvoj tlače

Veľký význam v súvislosti s touto problematikou zohrala tlač. S výmenou tovaru a rozšírením trhu sa rozvíja i výmena informácií. Tento proces prebiehal spočiatku ako písomný styk určitého okruhu ľudí prostredníctvom súkromnej korešpondencie, ktorá obsahovala množstvo správ rôzneho významu a medzi nimi aj správy z medzinárodného obchodu. Pravidelnosť a rozširovanie trhu, obchodu a vznik burzy boli podnetom k tomu, aby sa táto korešpondencia a komunikácia stala permanentnou, no v záujme odberateľov týchto správ nebolo, aby bol ich obsah verejný. Predsa len môžeme hovoriť o začiatku vzniku novej komunikačnej oblasti výmeny informácií. Pravidelné podávanie správ nebolo určené širokej verejnosti. Dá sa povedať, že takmer do konca 17. storočia neexistuje pravidelná publikácia a tlač správ, ktorá by mala komerčný charakter a bola prístupná širokej verejnosti. Potreba informácií s rastúcou výmenou tovaru a obchodu však neustále rástla. Splnenie týchto nárokov malo svoju cenu, čo si uvedomovali najmä „obchodníci“ s informáciami. Tí zbierali správy za účelom ich predaja prostredníctvom tlače. Tak vzniká pravidelná tlač (komerčného charakteru), ktorá je určená i širokej verejnosti, preto je možné hovoriť o publicite tlače. Obsah tlače však i naďalej podliehal cenzúre. Publicitu smelo mať len to, čo bolo v záujme štátu. Tlač sa tak veľmi rýchlo stala systematickým nástrojom štátnej správy, predstavovala špecifickú formu reprezentácie. Adresátom štátnych oznamov, najmä prostredníctvom tlače bola široká verejnosť daného štátu. No táto

forma komunikácie vyvolala odozvu hlavne v publiku občianskej verejnosti. Ako som už uviedol, toto publikum netvorili všetci poddaní. Bolo to práve čitateľské a vzdelané publikum zhromaždených mešťanov. Táto vrstva začala prevládať v občianskej spoločnosti a zároveň rástlo napätie smerované proti „dvoru“. Okolo tlače sa tak vytvára fórum kriticky rozvažujúceho publika mešťanov vystupujúcich proti zásahom verejnej moci do sféry súkromia. „Už od poslednej polovice 17. storočia sa vedľa novín vydávajú i časopisy, ktorých hlavným obsahom sú nielen informácie, ale taktiež pedagogické inštrukcie, dokonca i kritiky a recenzie. ...Behom prvej polovice 18. storočia si kritické rozvažovanie razí cestu i do dennej tlače...“ (HABERMAS 2000, s. 85) Nemôže tu byť ešte reč o slobodnom verejnom vyjadrovaní sa, no tak či onak kritika si razí cestu a formuje sa v podobe verejnej mienky. Kritika okruhu čitateľského a vzdelaného publika mešťanov tak dostáva svoje konkrétne črty v podobe verejnej mienky, kde verejný už nie je synonymom štátneho. Túto kritiku bude nutné rozšíriť do celej sféry občianskej spoločnosti, lebo len tak vznikne možnosť ovplyvniť chod štátneho aparátu. Otázkou je ako dlho bude feudálny základ panstva vzdorovať kritike rozvažujúceho publika - občianskej verejnosti -, ktorá sa začína stavať do výraznej opozície voči verejnej moci štátu a domáha sa politických funkcií.

2.4 Kultúrny vzostup mešťianstva

Vyostruje sa triedny konflikt a vzniká zreteľná línia oddeľujúca spoločnosť od štátu. Súkromná a verejná sféra sa rozchádzajú, následkom čoho sa transformuje štruktúra štátneho aparátu. Verejná sféra je sféra verejnej moci, t.j. štátny aparát monarchu a „dvor“. Do súkromnej sféry patrí jednak sféra nukleárnej rodiny, je to sféra intimity, ktorá dáva priestor jej členom k rozvoju subjektivity a sféra výmeny tovaru a spoločenskej práce. Habermas zdôrazňuje významnosť faktu, že zo súkromnej sféry spoločnosti, respektíve zo súkromných osôb tejto sféry sa vytvára špecifické publikum, ktoré je platformou novovzniknutej občianskej verejnosti. Publikum občianskej verejnosti zohralo nesmierne dôležitú úlohu v ďalšom vývoji štátu a práva. Bolo schopné kriticky rozvažovať a verejné užívanie rozumu bolo nebezpečné práve pre tých, respektíve toho, kto vládol. Takáto kritika sa dala formálne a prostredníctvom represíí zo strany štátu „držať na uzde“. Samozrejme, to však nezabránilo jej reálnej existencii. Pokiaľ však občianska verejnosť nebola inštitucionalizovaná a nemala politickú moc, nebol pre ňu možný akýkoľvek zásah

do politiky štátu. Politicky činná bola stále len reprezentatívna verejnosť. Platil prísny systém vertikálnych vzťahov panstva, ktoré svoje politické právomoci prenášali aj do oblastí výmeny tovaru, obchodu a spoločenskej práce, čo bol zásah do práve do súkromnej sféry spoločnosti. Politika formálne zameraná na obchod viedla k upevneniu panskej moci, no v konečnom dôsledku sa obrátila proti sebe samej. Pokiaľ platil starý feudálny systém, súkromnoprávnu dispozičnú moc mali de facto panské stavy. To sa dalo zmeniť jedine zákonom. Preto bolo nutné, aby publikum občianskej verejnosti získalo politickú rovnosť a politické funkcie. Občianska spoločnosť bola z verejnej moci vylúčená i keď bola jej adresátom a publikom zároveň. Dosiahnutie politickej rovnosti nezáviselo ani od stupňa vzdelania a preto získať ju sa ukazovalo ako zdĺhavý a náročný boj občianskej spoločnosti so štátoprávnym systémom.

V období ranného kapitalizmu vzniká hustá sieť horizontálnych ekonomických závislostí. Neustály rozvoj trhu, výmeny tovaru a kapitalistického spôsobu výroby (rozvoj manufaktúr) umožnil širším vrstvám obyvateľstva nadobudnúť majetok. Bola to prevažne vrstva mešťanov, ktorej sa darí pomerne rýchlo zbohatnúť. S rastom bohatstva, rastú aj ich požiadavky voči štátu a vyostruje sa tak triedny protiklad medzi aristokratickou spoločnosťou, ktorú reprezentujú pozemkoví vlastníci a triedou občanov prevažne mešťanov, z ktorých sa stávajú bohatí obchodníci a finančníci. „... mešťanstvo, prakticky vylúčené zo správy štátu a cirkvi, postupne preberalo všetky kľúčové pozície v hospodárstve a aristokracia kompenzovala materiálnu prevahu mešťanstva tak kráľovskými privilégiami ako aj prísnejším zdôrazňovaním hierarchie v spoločenskom styku...“ (HABERMAS 2000, s. 94) Postupne rástol význam miest, ktoré sa stávajú ekonomickým a kultúrno-politickým centrom života občianskej spoločnosti. „Prevaha mesta je upevňovaná novými inštitúciami, ktoré, popri všetkej svojej rozdielnosti, ktoré preberajú v Anglicku a Francúzsku tie isté spoločenské funkcie: sú nimi kaviarne a salóny. V obidvoch týchto krajinách sú najprv centrom literárnej a neskôr i politickej kritiky...“ (HABERMAS 2000, s. 92) Salóny a kaviarne sú miestami kde sa stretával nešpecifikovaný okruh súkromných osôb a to nie len z radov aristokratickej spoločnosti. Vo všeobecnosti to bol okruh občanov prevažne mešťanskej vrstvy, od drobných obchodníkov a remeselníkov až po bohatú vrstvu veľkoburžoázie. Salóny a kaviarne sa stali centrami určitého a to predovšetkým najmä kritického rozvažovania, ktoré sa tak z uzavretých domácností dostáva do povedomia širokých vrstiev obyvateľstva. Stali sa centrami styku a pozitívnej konfrontácie dvoch doposiaľ odlišných kultúr. To je práve ten interakčný moment dvoch odlišných kultúr, ktorý Habermas neustále zdôrazňuje. Členovia aristokratickej

spoločnosti, ktorí sa sťahujú z dvorov a zámockých sál do salónov a kaviarní, sa stretávajú s mešťanmi a bohatou vrstvou veľkoburžoázie. Zo spoločenského hľadiska tu vzniká určitá rovnosť, rovnosť medziľudská. Formuje sa určité fórum z publika občanov síce triedne stratifikovaných, no ktorí sú si v rámci diskusií navzájom rovní. Nie je to ešte politická rovnosť, skôr sa jedná o rovnosť sociálnu. Na konci 17. storočia a to najmä vo Francúzsku a Anglicku kaviarne preberajú spoločenské funkcie. Veľkolepý ceremoniál vrchnosti stráca na svojej pompéznosti a dáva prednosť meštianskej intimite salónov a kaviarní. Pôvodná štruktúra reprezentatívnej verejnosti sa rozpadá v styku so vzdelanými mešťanmi, významnými spisovateľmi, vedcami a umelcami a mení sa i samotné postavenie štátneho aparátu reprezentovaného aristokratickou spoločnosťou voči monarchovi.

Rozvoj miest dáva zároveň väčší priestor kultúre, obzvlášť divadlu, hudbe, umeniu a literatúre. Dovtedajšími konzumentmi kultúry boli výlučne členovia aristokratickej spoločnosti. Boli mecenášmi umeleckých diel literárnych, výtvarných, ale najmä divadelných a hudobných. Umenie malo obmedzené a uzavreté publikum. To sa však mení vtedy, keď sa i samotná kultúra stáva určitou formou tovaru. Doslova rastie odbyt po kultúre a tá sa rozšírením a následnou štruktúrnou zemnou publika stáva predmetom diskusie. Navyše publikum je neuzavreté, čo v podstate znamená, že je tu priestor najmä pre kritické rozvažovanie (nielen v súvislosti s umením) osôb zhromaždených v publiku. „Rozvažovanie, ktoré je podnecované umeleckými a literárnymi dielami, sa tak rozšírilo tiež na ekonomické a politické záležitosti... . (HABERMAS 2000, s. 9) Kaviarne a salóny sa stali miestami kde sa začali utvárať permanentné diskusie súkromných osôb. Diskusie boli tematicky rôznorodé, preto aj publikum týchto diskusií bolo rôznorodé, tematicky aj štruktúrne (vznikajú dokonca tajné spoločnosti). Predmetom rozvažovania boli i témy a oblasti spadajúce pod interpretačný monopol cirkvi a štátu. Umenie a kultúra už prestali byť záležitosťou „dobrého“ vkusu. Trh sprístupnil kultúru ako tovar verejnosti. Tým, že sa kultúra dostala k širším vrstvám spoločnosti, vzniká v oblasti kultúry priestor pre utváranie slobodného názoru a postoja. Diskusiou sa osvojuje kultúra. V priebehu 18. Storočia sa inštitucionalizuje umelecká kritika, začínajú sa tlačiť pravidelné mesačníky a týždenníky, umelecké aj kultúrne časopisy. Kritické osvojenie akéhokoľvek problému je vlastnou osvetou publika, s ktorou sa stotožňujú jeho členovia. Potenciál komunikatívneho konania založený na racionalite a morálnej zodpovednosti účastníkov dialógu sa začína výrazne prejavovať. Od kritiky kultúry je len krôčik ku kritike politiky štátu.

Ako som už viac krát spomenul, publikum, ktoré sa vytváralo v divadlách, múzeách a koncertoch a vystupovalo ako fórum súkromných osôb v kaviarňach a salónoch, bolo

prevažne meštianskym. Rodinný spôsob života mešťanov sa oproti aristokratickej spoločnosti vyznačoval zvláštnou intimitou, kultiváciou a zvnútornením rodinného života (vidieť to aj na architektúre meštianskych domov). Rodina v jej najintímnejšej sfére je priestor pre emancipáciu od vonkajších účelov a potrieb občianskej spoločnosti. Vzťahy medzi jednotlivcami tu nie sú sprostredkované trhom, nestoja proti sebe ako konkurenti, i keď ani meštianska rodina už nie je plne schopná izolovať sa od potrieb trhu. Aj ona zohráva určitú rolu pri zhodnocovaní kapitálu. Dá sa však povedať, že nukleárnu sféru meštianskej rodiny reprezentujú idey slobody, lásky a vzdelania ktoré sa spájajú pod pojem humanity. V takomto prostredí sa môže rozvíjať subjektivita indivíduí, ktorú tieto indivíduá reflektujú ako čosi, čo im je prirodzene vlastné. Subjektivita intímnej sféry meštianskej rodiny a skúsenosť humanity sa s rozvojom publika vzťahuje k nemu samotnému. Publikum je produktom tejto intimity a humanity. Prostredníctvom literatúry sa tejto intimite súkromnej sféry rodiny dostáva publicity, intimita je literárne sprostredkovaná. Je to literatúra schopná subjektivity, reprodukuje súkromné vzťahy. Publikum je schopné vcítiť sa do literatúry, ktorá mu je blízka. Čitateľské publikum sa rozširuje a literatúra sa stáva predmetom diskusií. Konštituuje sa literárna verejnosť, ktorá je významným a posledným predstupňom verejnosti politickej, ktorá sa bude podieľať na štrukturálnej zmene a tvorbe moderného štátneho aparátu. S premenou funkcií literárnej verejnosti sa mení i dimenzia polemiky, ktorá vrcholí v štátoprávnom spore o princíp absolútneho panstva. „V občianskej verejnosti sa rozvíja politické vedomie, ktoré proti absolútnemu panstvu artikuluje pojem a požiadavky všeobecných a abstraktných zákonov, a učí sa potvrdzovať seba samu, totiž verejnú mienku, ako jediný legitímny zdroj týchto zákonov. V priebehu 18. storočia bude verejná mienka požadovať legislatívne kompetencie pre tieto normy... ." (HABERMAS 2000, s. 121)

2.5 Politické funkcie verejnosti

2.5.1 Model anglického vývoja

Presadzovanie kapitalistického výrobného procesu v Anglicku (oproti kontinentu bol rozvinutejší) spôsobuje, že vzniká množstvo nových obchodných spoločností, ktoré zásobujú a rozširujú manufaktúry a priemysel. Expanzívne záujmy manufaktúrneho a priemyselného kapitálu sa dostávajú do protikladu s reštriktívnymi záujmami obchodného a finančného kapitálu. V praktickom živote to znamená, že záujmy staršej

generácie, ktorá má svoje stále miesto na trhu, sa dostávajú do konfliktu so záujmami mladšej generácie, ktorá sa o zisk takýchto miest usiluje. Tento ústredný konflikt však postihol širšie vrstvy obyvateľstva, pretože priemyselný kapitál je i naďalej podriadený kapitálu obchodnému, ktorý je v rukách šľachty a vrstvy veľkoberžozie, ktorá sa dostala k veľkým majetkom a nadobudla status pozemkového vlastníka a práve o vlastníctvo pôdy sa opierala i väčšina parlamentných kresiel. Tomu však predchádza samotná tvorba parlamentu a ministerskej vlády (zhruba okolo roku 1695), ktorú menuje kráľ na základe vlastného uváženia, ale aj na podnet Dolnej snemovne, ktorá mala charakter stavovského zhromaždenia. Na pôde parlamentu sa stretávajú šľachta a predstavitelia veľkoberžozie. Meštianske vrstvy tvoriace stredný stav, neboli v parlamente zastúpené. To však neznamená, že si ich kritické rozvažovanie voči uzneseniam koruny a vlády nerazilo svoju vlastnú cestu. Vytvára sa tak politicky rozvažujúce publikum, ktoré utvára opozíciu voči vláde a parlamentu a snaží sa o to, aby sa na jeho pôde legitimizovali vládne uznesenia. Existovalo však zvláštne privilégium, ktoré zaručovalo, že parlamentné debaty a jednania boli tajné. Parlament taktiež podporoval zákaz publikovania o dianí v parlamente a tlač nebola ešte v rukách opozície. Tlač však postupne preberala kritické funkcie, vzniká najprv literárny žurnalizmus, čo je už len krok od toho, aby sa tlač etablovala ako kritický orgán politicky rozvažujúceho publika v podobe politickej žurnalistiky. Spor medzi štátom a tlačou trvá takmer storočie. Vylúčenie verejnosti z parlamentných jednaní bolo neudržateľné. V roku 1803 získali novinári prístup na parlamentné zasadnutia, čo sa prirodzene odzrkadlilo v tlači, ktorá sa stáva kritickým orgánom a zároveň vzniká nový priestor pre politickú publicistiku (v porovnaní s ostatnými európskymi krajinami je anglická tlač slobodnejšia). Na základe týchto zmien sa nevyhnutne mení vzťah parlamentu a verejnosti. Tá sa prostredníctvom tlače dozvedá o politických machináciách, čo podnecuje jej kritiku voči vláde. Kritika rozvažujúceho publika utvára verejnú mienku, na ktorú sa odvoláva i vládna opozícia a prostredníctvom nej a tlače, ktorá sa stáva nástrojom verejnej mienky, vyvíja neustály tlak na vládu a dožaduje sa rozšírenia práva politického spolurozhodovania i na stredný stav, ktorý by využitím tohto práva mohol priamo ohroziť parlamentný absolutizmus. Opozícia odvolaním sa na verejnú mienku aj skutočne dosiahla prvé úspechy v podobe vládnych a parlamentných ústupkov. „Politické rozvažovanie publika sa do prelomu 19. storočia zorganizovalo natoľko, že v roli permanentne kritického komentátora definitívne prelomilo exkluzivitu parlamentu a vyvinulo sa v oficiálneho diskusného partnera poslancov. Subjekty public opinion už nie

sú považované za tie, ktoré možno ako „cudzincov“ vylúčiť z diskusie. Parlamentný absolutizmus musí postupne ustúpiť ich suverenite.“ (HABERMAS 2000, s.135)

2.5.2 Kontinentálne varianty

Vo Francúzsku od roku 1614 prestalo byť zvolávané stavovské zhromaždenie, ktoré by sa mohlo postupne pretvoriť v moderný parlament. Z toho vyplýva značný centralizmus absolutistickej vlády. De facto neexistovala žiadna moc, ktorá by sa dokázala presadiť voči centralizmu štátnej moci. Monopol verejnej moci patril kráľovi. Poddaní sú všetci a kráľovské privilégia sa udeľovali len šľachte a vysokým štátnym úradníkom ako odmena za ich politickú „pasivitu“. Šľachta sa však vedome zrieka účasti na obchode, remesle a bankových operáciách ako činnosti neprislúchajúcej jej „stavu“. Z toho pramení aj jej ekonomická závislosť na korune. Veľkoburžoázia, tak isto ako mešťania, nemá politické právomoci, no v jej rukách sa hromadí národné bohatstvo. Absentuje tiež rozvinutá politická žurnalistika, ktorá by podnietila kritickú činnosť politickej činnosti voči absolutistickej politike a oslabila by tak prísne stanovený stavovský systém. Obrat nastáva až zverejnením bilancie štátneho rozpočtu. Toto zverejnenie odhalilo skutočnú ekonomickú závislosť absolutistickej vlády a s tým súvisiacu ekonomickú nesamostatnosť a nesebestačnosť. „V miere štátneho zadlženia sa symbolizoval nepomer medzi ekonomickou mocou a politickou bezmocou...“ (HABERMAS 2000, s. 140) Okrem toho sa tieto informácie týkali aj podstatných záujmov mešťanov. Začalo sa utvárať kriticky rozvažujúce publikum občianskej verejnosti reprezentujúce záujmy občianskej spoločnosti, ktoré sa snažilo presadiť svoje politické ambície na základe získania politických funkcií. Publiku bolo oficiálne dovolené posudzovať prejavy štátnej moci prostredníctvom určitých súpisov sťažností, ktoré sa stali podnetom na dlho očakávané opätovné zvolanie Generálnych stavov. Vo francúzsku sa potom veľmi rýchlo vytvárajú inštitúcie, o ktoré sa mohlo politicky rozvažujúce publikum opierať (vznik strán). V roku 1791 vzniká ústava, ktorá preberá Deklaráciu práv človeka a občana z 26. 8. 1789. Hovorí sa v nej o slobodnom vyjadrovaní myšlienok ako o jednom z najcennejších práv človeka. 17. 1. 1800 bola síce sloboda tlače opäť zrušená, aby sa tým umlčali kritické hlasy opozície. Rok 1814 opätovne priniesol slobodu tlače. Postupne sa uskutočnila reforma volebného práva a revolučné ľudské práva

V Nemecku sú značné bariéry medzi šľachtou a meštianstvom. Za „pravých“ mešťanov sa považovali výlučne vzdelané stavy (akademici, obchodníci atď.), pričom si držali odstup od ľudu. „Ľud“ tvorila vrstva vidieckeho obyvateľstva, námezdní robotníci, služobníctvo, vojaci, drobní obchodníci a remeselníci. Z hľadiska usporiadania štátnej moci bola šľachta vo výraznom nesamostatnom postavení voči kniežaciemu dvoru. Vo Francúzsku bola šľachta predsa len prístupná myšlienkam vzdelaných intelektuálov z meštianskych radov, preto sa mohlo vytvoriť politicky rozvažujúce publikum aj zo sféry aristokratickej spoločnosti, čo pomery v Nemecku značne komplikovali. Publikum sa obmedzovalo na okruh mešťanov, ktorých spájala „čitateľská“ vášeň. Vzniklo množstvo čitateľských spolkov, čítali sa noviny a časopisy, ktorých obsah sa stal predmetom diskusií. Osoby zhromaždené najprv v čitateľských v spolkoch vytvárajú rozvažujúce publikum. Mienka a názory vznikajúce v takomto okruhu ľudí, dostali označenie verejné. Avšak pomery v Nemecku sa ešte i naďalej vyznačujú tvrdými zásahmi kniežat voči politickej publicistike a žurnalistike.

2.6 Inštitucionalizácia verejnosti a liberalizovaný trh

Inštitucionalizáciu občianskej spoločnosti, t.j. verejnosti, ktorá preberá politické funkcie, môžeme priamo uviesť do súvislosti s emancipáciou výmeny tovaru a spoločenskej práce od štátnych direktív. Politická verejnosť sa stala sprostredkovateľom záujmov občianskej spoločnosti štátnej moci. Oblasť občianskej spoločnosti sa postupne oddeľovala od sféry verejnej moci (zahŕňala politické, právne a administratívne funkcie) ako oblasť súkromná. Nebola však súkromnou v zmysle právnom, pretože vo vzťahu štátnej moci a občianskej spoločnosti bola právna zaviazanosť, ktorá bola stále prejavom vrchnostenského absolutizmu. V systéme súkromného práva síce bola zahrnutá zdanlivá ekonomická sloboda indivíduí, ale tá bola v porovnaní s právnou realitou fikciou. V záujme občianskej spoločnosti bolo, aby sa rozšírila právna spôsobilosť voľne disponovať kapitalisticky fungujúcim vlastníctvom, tá by však nemohla byť i naďalej definovaná na základe stavu a pôvodu. Túto spôsobilosť by mohla zaručiť jedine právna rovnosť indivíduí. Jednoducho povedané v záujme občianskej verejnosti bolo odstrániť štátne a stavovské regulatívy v oblasti výmeny tovaru a obchodu, priemyslu a súkromného práva (pracovné, pozemkové a obchodné právo atď.) Z pohľadu občianskej spoločnosti, boli rozhodujúcimi vzťahy v oblasti trhu a obchodu, ktoré však neboli prejavom

slobodného styku a voľnej súťaže. Tieto a podobné slobody sa ešte len mali stať súčasťou a zároveň platformou súkromného práva, ktoré bolo dovtedy vrchnostensky viazané. Štátna reglementácia spôsobovala závislosť priemyselného kapitálu od kapitálu obchodného, ktorý bol v rukách vrchnosti. Priemyselný kapitál si však razí vlastnú cestu, hľadá nové priestory pre odbyť, čo je však značne skomplikované reštriktívnymi záujmami pozemkových vlastníkov, vlastníkov obchodného kapitálu a štátnou kontrolou. Zásady fungovania trhu nepodliehajú voľnej konkurencii. Tieto väzby sa narušujú až od druhej polovice 18. storočia a vzniká moderné súkromné právo ako produkt súkromnej sféry občianskej spoločnosti, ktoré vychádza zo slobodného styku právne spôsobilých osôb v oblasti obchodu, trhu a spoločenskej práce, ktorým je zaručená právna rovnosť. Postupne (najmä počas priemyselnej revolúcie) sa presadzuje liberalizácia obchodu a to i zahraničného (najmä v Anglicku), ktorá sa uskutočňuje podľa zásad voľnej konkurencie. V praktickom živote to znamenalo, že človek mohol slobodne a autonómne využívať svoj kapitál. S liberalizáciou trhu sa uskutočňujú aj rozsiahle kodifikácie občianskeho práva, vznikajú zákonníky, ktorých uzákonenie bolo legitimované verejnou mienkou politicky rozvažujúceho publika. Verejná mienka občianskej verejnosti sa týmto spôsobom začala podieľať na zákonodarstve a to znamená, že politicky rozvažujúca verejnosť nachádza plné uplatnenie v občianskoprávnom štáte a prijatím demokratickej formy vlády sa stáva sa jeho vlastným princípom legitimácie.

Liberalizácia trhu a obchodu ako súkromnej sféry občianskej spoločnosti, priniesla systém voľnej konkurencie, ktorú tvorí mechanizmus podliehajúci výlučne zákonu trhu. Nie je tu priestor pre mimoekonomické zásahy. (Dalo by sa povedať, že politické zásahy zo strany štátu narúšajú tento systém. Ten sa preto snaží nadobudnúť a zachovať si vlastnú autonómiu od sféry štátnej moci. Preto aj autonómia súkromných osôb pochádza zo sféry výmeny tovaru a obchodu.) V rámci takéhoto systému má každý rovnaké ekonomické možnosti. Jednotlivec nemá nadradené postavenie a taktiež neovplyvňuje tvorbu cien, tá podlieha prísnemu mechanizmu. Súkromná moc jednotlivca je minimalizovaná, čo zabezpečujú právne záruky zo strany administratívneho systému štátu. Občianska spoločnosť zastáva ideu všeobecného blahobytu. Súkromná sféra trhu a obchodu, teda sféra občianskej spoločnosti sa stáva nezávislou od panstva. Funguje na princípoch kalkulovateľnosti a predvídateľnosti, ktoré sú prakticky možné na základe istých, povedzme nemenných objektívnych pravidiel. Zákony trhu nedovoľujú žiadne výnimky a privilégia. Otvára sa slobodný priestor v oblasti súkromnej sféry občianskej spoločnosti pre realizáciu ekonomického rastu indivíduí.

Tento proces však neprebíha bez komplikácií. Pokiaľ nie je občianska verejnosť v právnom štáte inštitucionálne zakotvená v ústave, nie je fakticky možné presadiť jej politické záujmy legislatívnou cestou. Príkladom toho je, že anglický parlament až do roku 1832 ovládli záujmy šľachty. Právny štát tak nemohol v prípade konfliktu triednych záujmov zaručiť, že uprednostní záujmy občianskej spoločnosti. „Právny štát ako štát občiansky určuje politicky činnú verejnosť ako štátny orgán, aby tak inštitucionálne zaistil spojenie medzi zákonom a verejnou mienkou.“ (HABERMAS 2000, s.156)

V rámci zákonodarstva občianskoprávneho štátu má byť uprednostňovaný verejný záujem súkromnej sféry spoločnosti (verejná moc má byť podriadená potrebám súkromnej sféry). Zákon nemá byť prejavom politickej vôle, má byť dohodou, ktorá sa vzťahuje k verejnej mienke ako k tomu, čo zákonnú normu legitimizuje. Verejná mienka je nositeľom legislatívnej moci. Zákon ruší neobmedzený princíp panstva, no sám sa nesmie stať panstvom. Vykonávanie politickej moci si však vyžaduje neustálu kontrolu zo strany verejnej mienky (štátna moc má predstavovať súčinnosť zákonodarnej a výkonnej moci, ktorú legitimizuje verejná mienka, pretože zákon musí reprezentovať to, čo je správne a spravodlivé ako norma platná pre všetkých).

Postupne dochádza k ústavnému zakotveniu funkcií verejnosti v občianskoprávnom štáte, čo znamená, že štát poskytuje politicky činné verejnosti ústavné garancie. Rozširujú sa základné práva, ktoré okrem iných zaručujú slobodu názoru a prejavu, slobodu tlače, slobodu zhromažďovania, petičné právo, rovné volebné a hlasovacie právo, osobnú slobodu, rovnosť pred zákonom, ochranu súkromného vlastníctva atď. Ústava definuje verejnosť ako takú, čo znamená, že ju reprezentuje občianska spoločnosť ako sféra súkromnej autonómie, z ktorej sa nevylučujú nijaké špecifické skupiny. V opačnom prípade by nemohla byť reč o verejnosti. Anticipácia principiálne všetkých ľudí pod pojem verejnosti z právneho významu znamená, že tí majú právnu ochranu zakotvenú v ústave a rovnaké možnosti nadobudnúť status vlastníka (t.j. súkromného vlastníka, ako osobu účastnú na výmene tovaru, pričom ich vlastná pracovná sila nie je jediným „tovarom“, ktorý vlastní). „Podľa liberálov je status občanov určený mierou subjektívnych práv, ktoré majú voči štátu a iným občanom. Ako nositelia subjektívnych práv používajú občania ochranu štátu za predpokladu, že svoje súkromné záujmy sledujú v rámci medzi stanovených zákonmi, a to vrátane ochrany pred štátnymi intervenciami... .“ (SHAPIRO 2002, s. 81) Politicky zhromaždené publikum občianskej verejnosti (je produktom a „dedičom“ literárnej verejnosti čitateľského publika) malo konečne možnosť aktívne sa podieľať na politickom určovaní štátu. Avšak prístup k tomuto publiku, respektíve stať sa

jeho členom, bol predsa len obmedzený. Ako som už uviedol, ústava občianskoprávneho štátu sa týka občanov a ľudu ako takých, ktorým sú udelené rovnaké a spoločné práva. Napriek tomu realita bola taká, že existoval cenzus v prístupe k politicky rozvažujúcemu publiku. Bol to majetkový cenzus, súvisiaci aj so vzdelaním. Právo politicky spoluurčovať zákony, ktoré zasahovali do súkromnej sféry verejnosti a teda aj hájiť záujmy v jej mene, mohli len súkromné osoby, ktorých autonómiu sociálne určuje vlastníctvo. Štát zároveň počítal s tým, že majetné vrstvy sú aj vzdelané. Človek, ktorý okrem vlastnej pracovnej sily, ktorú vymieňal ako tovar za mzdu nevlastnil žiaden tovar, nebol autonómny v zmysle ako od neho vyžadoval štát. V súvislosti s týmto je však dôležité povedať, že právny štát už vopred určil, na základe štruktúry občianskej spoločnosti, ktorú sféru tejto spoločnosti inštitucionalizuje v jej politických funkciách. Prístupnosť k tejto sfére je určená vopred a nie až následne ústavou, ktorú by si táto politická verejnosť dala sama, čím by sa sama stala určitou formou panstva. Nechápme to teda ako vylúčenie verejnosti z „vlastnej“ verejnosti. To by už nemohla byť reč o verejnosti ako princípe občianskoprávneho štátu. Princíp verejnosti je stále zachovaný, lebo každý má možnosť splniť ekonomické a sociálne predpoklady (realita však nasvedčuje opaku) a to je v záujme všetkých občanov a to najmä vlastníkov. Nikomu nie je možné zabrániť, aby dosiahol rovnaké postavenie. Faktom však ostáva, že nemajetní sú vylúčení z politicky rozvažujúceho publika, no nie je porušený princíp verejnosti. Je im poskytnutá rovnaká právna ochrana ako ostatným, nemôžu sa však podieľať na tvorbe zákonov, volebné právo je obmedzené.

2.7 Verejná mienka

Z predchádzajúcej kapitoly vyplýva, že verejná mienka (odhliadnuc od jej historického vývoja) sa stala prostriedkom legitimácie politickej moci. To znamená, že žiaden zákon ani časť práva nesmela byť uplatňovaná bez ohľadu na verejnú mienku. Liberalizácia trhu priniesla emancipáciu od štátnych väzieb v oblasti výmeny tovaru a obchodu. Táto sféra sa inštitucionálne oddelila od verejnej moci a získala vlastnú autonómiu, ktorá dala priestor súkromným osobám občianskej spoločnosti k politickému uplatneniu ich súkromnej mienky. Publikum občianskej verejnosti ako politicky činná verejnosť zakotvená v ústave, reprezentuje mienky súkromných osôb, ktoré však spája spoločný záujem (tým je predovšetkým zachovanie vlastnej autonómie súkromnej sféry), preto je možné označiť ho ako záujem verejný. Štátna činnosť nesmie byť namierená proti

verejnému záujmu, preto musí byť neustále kontrolovaná a to najmä prostredníctvom tlače ako nástroja verejnej mienky, v rámci ktorej našla svoje miesto politická publicita prinášajúca publiku verejnosti podrobné informácie o politickom dianí. Politické machinácie sa dostávajú pred fórum verejného rozvažovania, ktoré sa stáva princípom organizácie štátnej moci. Literárny a politický žurnalizmus dal priestor každému vytvoriť si na „veci“ vlastný názor. Tento priestor slobody vyjadrenia ako súčasť základných práv občana sa však nezadržateľne rozširoval do širokej sféry občianskej spoločnosti. Sféra oblasti komunikácie sa rozširovala, čo prinieslo - ako sa ukáže neskôr - radikálne zmeny v štruktúre samotnej verejnosti a verejnej mienky. Verejná mienka mala v tom najobjektívnejšom slova zmysle reprezentovať pravdu a určité morálne seba porozumenie verejnosti. Partikulárne záujmy sa mali zjednotiť pod spoločný moment pravdy tak, aby o sebe nedávali vedieť. Rozvažujúce publikum čitateľov a literátov prevzalo praktickú zodpovednosť za tvorbu verejnej mienky. Avšak liberálny model občianskoprávneho štátu počítal s politicky činnou verejnosťou súkromných vlastníkov, preto bolo v rámci tohto modelu obmedzené volebné právo. Len úzka sféra občianskej spoločnosti mala možnosť sprostredkovať politiku a morálku súkromnej sféry aj politicky a to predovšetkým s ohľadom na kolektívne zjednotenú vôľu. Liberálny model verejnosti bol teda založený na sociálnych predpokladoch. Verejná mienka, t.j. kolektívne zjednotená vôľa bola predsa len obmedzená na určitý okruh ľudí s konkrétnym sociálnym postavením spoločnosti (súkromní vlastníci, prevažne mešťania a buržoázia) čo v praxi znamenalo, že sotva mohla byť reč o kolektívne zjednenej vôli. Inštitucionalizácia verejnosti a následné rozšírenie sféry oblasti komunikácie prostredníctvom tlače a literatúry podnecovalo čoraz širšie vrstvy obyvateľstva k užívaniu vlastného rozumu. Následkom toho sa v rámci občianskej spoločnosti rodia partikulárne záujmy, ktorých reprezentanti pochádzajú zo širokých vrstiev obyvateľstva a osveta sa šíri nielen v salónoch a literárnej verejnosti, ale aj v továrňach a oblastiach spoločenskej práce všeludových vrstiev. Tu sa rodí konflikt záujmov. Verejná mienka stráca základ jednoty a kdesi tu sa rodí štrukturálny konflikt a rozštiepenie občianskej spoločnosti, s ktorými liberalizmus nerátal.

2.8 Rozpad jednoty verejnej mienky

Publikum občianskej verejnosti sa vyznačovalo súdržnosťou, ktorá pramenila z jeho hierarchickej sociálnej štruktúry a pevných pravidiel prístupu k nej. Samozrejme

platformou, na ktorej vôbec bolo možné publikum vytvoriť bol spoločný triedny záujem. Liberalizácia trhu síce ponúkala rovnaké možnosti všetkým, ale v skutočnosti len prehlbovala majetkové a sociálne rozdiely jednotlivých skupín občianskej spoločnosti. Mechanizmus voľného trhu nezávislého od moci štátu nijako neprispel k zvýšeniu životnej úrovne „obyčajného“ ľudu. Publikum občianskej verejnosti začalo strácať svoju súdržnosť, pretože narastali konflikty súkromných záujmov tých skupín obyvateľstva, ktoré boli z publika vylúčené. Už nebolo možné tieto konflikty zatlačiť do súkromnej sféry, tie sa postupne dostávali na verejnosť vo forme nátlaku na štátny mechanizmus, čím sa podkopávala autonómna súkromná oblasť občianskej spoločnosti. Napriek sľúbenej rovnosti šancí získať súkromné vlastníctvo, ktoré je zároveň prístupom k politicky činnnej verejnosti, len málokomu sa podarilo tieto šance aj reálne využiť. Masy fyzicky pracujúceho, nevzdelaného a nemajetného obyvateľstva sa začali domáhať rovných politických práv. 19. storočie sa nesie v duchu reformy volebného práva a zároveň s ňou sa rozširuje publikum občianskej verejnosti. Verejná mienka sa parciálne rozkladá a stráca pevne stanovený základ. Mienka reprezentujúca záujmy určitej masy, ktorá nadobudla prevahu medzi inými mienkami reprezentujúcimi menšinové partikulárne záujmy, mohla získať výhradné postavenie a nadobudnúť charakter nátlaku nezávisle od jej obsahu. Verejná mienka, ktorá reprezentovala spoločný záujem občianskej verejnosti obmedziť princíp moci štátu, sa sama stáva mocou, ktorá vyvíja nátlak k riadenej konformite. Tu vzniká nebezpečenstvo, že prevládajúca verejná mienka väčšiny zaujme výhradné postavenie, voči ktorému budú menšinové záujmy v opozícii, čo do značnej miery skomplikovalo ich možnosť presadiť sa. Vzniká riziko vzniku absolútnej moci väčšiny (na tento problém upozornil tiež Tocqueville). Snaha politicky činnnej verejnosti úzkeho okruhu súkromných osôb bola prostredníctvom verejnej mienky, ktorú určovalo kritické rozvažovanie politicky činného publika, obmedziť a rozdeliť štátnu moc. V princípe jej nešlo o jej zrušenie. Lenže rozšírenie volebných práv spôsobilo práve to, že prevládajúca verejná mienka masy obyvateľstva, ktoré malo zrazu možnosť svoju mienku aj politicky presadiť, mala reálnu možnosť pohltiť a nahradiť štátnu moc, čím by nahradila absolutizmus inou formou absolutizmu. Iste je to len krajný prípad, no stále je to jedno z rizík demokratickej formy vlády. Otázkou je, ako možno presadiť menšinové záujmy a ich vplyv voči vládnucej verejnej mienke. Bude nutné uskutočniť určité reštriktívne opatrenia voči samotnej moci verejnej mienky, t.j. občianskej spoločnosti.

2.9 Sociálna premena štruktúry verejnosti a transformácia sociálneho štátu

V oblasti súkromnej sféry spoločnosti neustále narastal počet konfliktov medzi jednotlivými záujmami. Nastala situácia, kedy nebolo možné v rámci tejto sféry jednotlivé konflikty vyriešiť a tak mnohé z nich prenikli do oblasti politiky štátu a vyžiadali si zásah verejnej moci. Štát týmito zásahmi zásadne vstúpil do súkromnej sféry. Od poslednej štvrtiny 19. storočia je možné sledovať určité prelínanie verejnej sféry a súkromnej oblasti, čím sa narušuje základňa občianskej spoločnosti, oddelenosť štátu a spoločnosti. Liberálny model verejnosti sa rozkladá a z toho dôvodu sa mení aj charakter vzťahu verejnej a súkromnej sféry, ak je ešte vôbec možné hovoriť o súkromnom a verejnom, pretože s postupujúcim zospoločňovaním štátu a poštatňovaním spoločnosti sa vytvára určitá sociálna sféra, ktorá sa vymyká tomuto rozlíšeniu. Zmena nastáva aj v obchodnej politike, ktorá sa doposiaľ riadila liberálnym modelom voľného trhu a obchodu. Liberalizácia trhu z dlhodobého hľadiska neprinesla očakávanú rovnováhu medzi výrobou a spotrebou. V poslednej tretine 19. storočia je možné v rámci trhu sledovať určité tendencie hromadenia kapitálu a združovaniu veľkých podnikov, ktoré získavajú oligopolné postavenie v rámci trhu. V súvislosti s tým sa v rámci trhu vytvárajú vertikálne vzťahy závislostí, ktoré predznačujú určitú mocenskú štruktúru, s čím liberálny model nerátal. Preto nebola možná trvalá liberalizácia trhu. „V podmienkach voľnej súťaže a nezávislých cien nemal byť nikto schopný získať toľko moci, ktorá by mu dovolila ovládať niekoho iného. Proti týmto očakávaniam sa však teraz, v podmienkach neúplnej súťaže a závislých cien, spoločenská moc sústreďuje v súkromných rukách.“ (HABERMAS 2000, s. 234) Partikulárne záujmy ekonomicky slabších skupín vystupovali zo súkromnej sféry (v rámci nej už nie je možné zabezpečiť rovnováhu) a žiadali od štátu, aby politickým spôsobom kompenzoval ich nelichotivú ekonomickú situáciu, ktorá bola v podstate následkom sľubovanej rovnosti ekonomických šancí v rámci liberalizovaného trhu. Podnikatelia s oligopolným postavením chránili svoje postavenie a záujmy tým, že svoju súkromnú moc prevádzali v moc politickú. Vo všeobecnosti zásahy štátu, na podnet ekonomicky slabších alebo ekonomicky dominantných skupín, boli v záujme udržania rovnováhy, ktorú už nie je možné zaručiť prostredníctvom voľného trhu. Štát na seba preberá okrem tradičných funkcií zachovávanie spoločenského poriadku prostredníctvom polície, súdu a daňovej politiky, i radu nových úloh a funkcií, ktoré zasahujú do súkromnej sféry výmeny tovaru a spoločenskej práce a to na základe impulzov pochádzajúcich práve zo súkromnej sféry. Následkom funkčných zmien v štátnom aparáte bola aj zmena štruktúry inštitucionálnej pôsobnosti štátu, v rámci

ktorej dochádza k rozširovaniu verejných služieb. Štátny intervencionizmus prispieva k rozširovaniu sociálnej oblasti (tá vzniká repolitizovaním súkromných oblastí), súkromné inštitúcie nadobúdajú poloverejný charakter, no ešte stále existuje súkromná sféra (aj keď značne ohraničená), na ktorú štát zatiaľ iba „dohliada“. Sociálna sféra, ktorá je jednotným komplexom spája štátne a spoločenské inštitúcie, čo si vyžiadalo aj určité právne zmeny, nakoľko vzťahy v tejto oblasti sú z pohľadu súkromného, či verejného práva len ťažko definovateľné. Dovtedajšia realita ukázala, že inštitúcie súkromného práva (vlastnícke právo, pracovné právo...) umožňovali uplatňovanie súkromno-právnej autonómie, ktorej výsledkom bol v konečnom dôsledku vzťah faktickej podriadenosti, hoci bola zaručená formálna právna rovnosť. Ako príklad možno uviesť právny vzťah medzi kapitalistom a námezdným pracovníkom, ktorý je voči nemu v podriadenom postavení, lebo súkromné právo umožňuje kapitalistovi vykonávanie určitej „mocenskej“ autonómie, na základe ktorej môže nezávisle určovať podmienky zmluvného vzťahu. Voči takejto pôvodnej súkromnej autonómii sú vznášané požiadavky určitých záruk, ochrany a kontroly rovnováhy a to tak, že od štátu ako verejnej sféry sa vyžaduje politický zásah do súkromnej oblasti. „Novú formu vlastníctva v podobe sociálnych práv malo sprevádzať podriadenie trhových mechanizmov sociálnej spravodlivosti.“ (LYSÝ 2006, s. 163) Systém súkromného práva je v procese zospoločensťovania štátu a v poštátňovaní spoločnosti (prelína sa verejná a súkromná sféra) prepojený s verejným právom a výsledkom je vytváranie novej špecifickej - sociálnej oblasti, ktorú je možné len veľmi obtiažne definovať súkromným alebo verejným právom.

Oblasť výmeny tovaru a spoločenskej práce, ktorá patrila do súkromnej sféry, nadobúda verejný charakter. Taktiež sa uskutočnili zmeny v legislatívnom systéme, čo spôsobilo, že mnohé oblasti súkromného práva nadobudli verejnoprávny charakter, následkom toho bola v oblasti spoločenskej práce značne obmedzená individuálna súkromná autonómia zamestnávateľa voči zamestnancovi. Jednoducho povedané, objektivizuje sa oblasť, ktorá kedysi podliehala súkromnej dispozícii. V rámci podnikov je obmedzená individuálna súkromná autonómia a sú právne ošetrené vzťahy medzi zamestnancami a vlastníckmi výrobných prostriedkov, čo znamená, že samotný podnik poskytuje zamestnancom určité záruky, i keď priebeh samotného podnikania nie je vždy v súlade s ich záujmami. Organizácia spoločenskej práce nadobúda špecifické rysy a stáva sa neutrálnou voči rozdeleniu súkromnej a verejnej sféry. Napokon mnohé podniky preberajú radu funkcií, ktoré doposiaľ plnili verejné inštitúcie (stavajú školy, verejné parky, kostoly...). Sféra povolania sa osamostatňuje voči súkromnej sfére a zamestnanci už

nie sú bezvýhradne podriadení súkromnej autonómii vlastníkov, ktorá mala patriarchálny charakter pochádzajúci s modelu rodiny.

Charakter súkromnej sféry si zachováva už len rodina, no jej sféra je do značnej miery zredukovaná a tak sa štrukturálna zmena vzťahuje i na ňu. Patriarchálna rodina meštianskeho typu totiž stráca svoje funkcie spojené s výrobou a to v tom zmysle, že sa nahrádza rodinný majetok individuálnym príjmom jednotlivých členov rodiny. Sociálny štát narušil základ rodinného vlastníctva, no ponúkal určitú kompenzáciu. Riziká, ktoré mohli ohroziť meštiansku rodinu ako napríklad nezamestnanosť, úraz a podobne, boli pokryté zárukami sociálneho štátu a to vo forme finančných podpôr. Bola to zásadná zmena, lebo s týmito a mnohými ďalšími rizikami sa počas liberálnej éry musela rodina vysporiadať sama. Tieto podpory v prípade núdze neboli adresované rodine ako celku, ale každému členovi jednotlivo, čím sa nepriamo narúša jednota rodiny. Štát ďalej preberá funkcie výchovy, starostlivosti a ochrany, čo boli doposiaľ funkcie výlučne spadajúce do sféry rodiny. Rodina nadobúda verejné záruky svojho postavenia, čím je v podstate do určitej miery zbavovaná vlastného súkromia, pretože odoberaním týchto verejných záruk sa stáva spotrebiteľom, čo ju stavia do určitého vzťahu k štátnej sfére. Vzťah rodiny a sociálneho štátu už nie je prísne oddelený, existujú tu určité záruky a povinnosti z jednej aj z druhej strany. Autorita v rodine sa tiež postupne vyrovnáva a to na základe mzdového príjmu členov rodiny, čím sa rozbieha jej tradičný patriarchálny charakter. V rámci spoločnosti sa rozširuje priestor, ktorý ponúka mnoho spôsobov ako tráviť čas mimo zamestnania, čo znamená, že členovia rodiny sa v tomto „voľnom“ čase dostávajú do bezprostredného kontaktu s verejnosťou. Tieto interakcie spôsobujú, že rodina stráca svoje súkromie alebo je do značnej miery obmedzené. Spôsob mestského života ukazuje ako sa sféra dokonalej intimity, ktorou bola kedysi sféra nukleárnej meštianskej rodiny štrukturálne mení. Jednotlivým členom rodiny sa zo sociologického hľadiska rozšíril prístup k verejnosti. Tradičná sféra komunikácie sa rozšírila, prebehla priemyselná revolúcia a vývoj masmédií, ktorý mal bezprostredný vplyv na celkový vývoj indivíduí. Tradičné funkcie meštianskej rodiny preberajú iné inštitúcie (súkromné aj štátne). Zmeny v oblasti spoločenskej práce a rodiny majú tiež vplyv na zmenu meštianskej kultúry. Kultúra ako konzum podnecuje tvorbu nového publika, ktoré nereprezentuje kritické rozvažovanie vzťahujúce sa aj na politiku tak ako to bolo v publiku literárnej a politickej verejnosti. Tvorí sa publikum konzumentov kultúry, ktoré je zväčša apolitické, teda depolitizované. Kultúra nie je už len podnetom k rozvažovaniu súkromných osôb, preberá nové funkcie, čoraz viac sa stáva masovejšou, rastie odbyť po kultúre, a tá sa prispôbuje

svojim spotrebiteľom. Pravá autenticita kultúry je hlboko skrytá a publikum, ktoré vychováva, nahrádza pôvodné publikum kriticky rozvažujúcich osôb literárnej verejnosti a neskôr politickej verejnosti, ktorá sa etablovala v kaviarňach a salónoch. Politická publicita tiež do značnej miery stráca svoj priestor v spoločnosti. Rozvoj masmédií, film, rozhlas a televízia, menia formy komunikácie. Tlač, respektíve tlačené slovo od beletrie po politickú publicistiku podnecovala svoje čitateľské publikum k súkromnému rozvažovaniu, indivíduá boli podnietené k tomu, aby rozmyšľali o tom, čo si prečítali a mohli o tom verejne diskutovať. Ale vplyv masmédií na adresáta je odlišný a má charakter určitej pasívnej výmeny informácií rôzneho druhu, ktorý otupil rozvažovanie publika. Súkromná sféra stráca svoje charakteristické rysy v procese postupujúcej socializácie, v ktorej prebieha interakcia štátu a súkromnej sféry, čo sa odráža aj v legislatíve štátu, ktorý sa tiež nevyhnutne transformuje. Tým sa narúša pôvodná štruktúra verejnosti a prebieha sociálna premena jej štruktúry.

Integráciou verejnej a súkromnej sféry sa model verejnosti, ktorá reprezentovala záujmy súkromnej sféry pred štátom a sama patrila k súkromnej sfére postupne rozpadá. Kríži sa verejná oblasť so súkromnou oblasťou a narúša sa tak prísne oddelenie týchto dvoch sfér. „Vzniká totiž repolitizovaná sféra sociálna, ktorá sa nedá sociologicky ani právne podriať kategóriám verejného alebo súkromného. V tejto stredovej oblasti sa vzájomne prelínajú zoštatnené oblasti spoločnosti a zospoločenšené oblasti štátu bez sprostredkovania politicky rozvažujúcimi súkromnými osobami.“ (HABERMAS 2000, s. 274) Rozbitie tradičného publika literárnej verejnosti a jeho štrukturálna zmena v masu spotrebiteľov, umožnilo efektívnejšie ovplyvňovať toto publikum prostredníctvom politických a ekonomických inšancií, ktoré chceli získať bezprostrednú politickú moc (boli to zväzy, strany, ktoré už nevystupujú ako nástroje verejnosti, stoja nad ňou). Priestor dostáva propagácia, ktorá sa prostredníctvom konzumnej kultúry snaží meniť rozhodnutia súkromných osôb a tým podkopáva súkromnú sféru. Manipulatívna publicita preniká do publika a vytláča kritickú publicitu. Prostredníctvom manipulácie mnoho partikulárnych záujmov domáhajúcich sa politického presadenia podnecuje publikum konzumentov k stotožneniu sa s nimi a to sa im aj darí. Tento vplyv je priamy a bezprostredný. V oblasti práva sa preto dejú určité úpravy. Platformou právnej inštitucionalizácie súkromnej sféry boli všeobecné, objektívne a pravdivé zákony vzťahujúce sa na jednotné - homogénne publikum presadzujúce kvázi verejný záujem. „Navyše buržoázia devätnásteho storočia očakávala, že občiansky život nebude záležitosťou vlády, ale samoregujúcej občianskej spoločnosti.“ (LYSÝ 2006, s. 162) Tak to aspoň chápal liberalizmus. Rovnosť šancí

v reálnych pomeroch ani zďaleka nedokázala využiť väčšina obyvateľstva a dosiahnuť tak sľubovaný status. Po tomto neúspechu sa individuálne, skupinové a triedne záujmy domáhali uplatnenia prostredníctvom legislatívnych úprav, konkretizáciou právnych noriem a jednotlivých právnych opatrení. Všeobecnosť, objektívnosť a pravdivosť zákona sa pri štrukturálnej premene verejnosti, rozpade homogénneho publika občianskej verejnosti a v rastúcej konkurencii záujmov dá len ťažko uplatňovať. Všeobecnosť normy už nie je zásadou. Zásahmi štátu do sféry súkromia si mnoho situácií vyžaduje právnu reguláciu v podobe konkrétnych zákonných opatrení. Je to v podstate nekonečný proces novelizácií zákonov, čomu sa nedokážu vyhnúť ani moderné spoločnosti. Napriek tomu autonómia súkromnej sféry umožňovala, aby boli zákony predsa len do určitej miery všeobecné, no nastala situácia, kedy organizované konkurenčné záujmy prenikajú na verejnosť a čím rôznorodejšie tieto záujmy sú, tým viac si vyžadujú legislatívne špecifikácie zákonných noriem. Právo reguluje nové oblasti, vzniká rozsiahly právny systém vyznačujúci sa radikálnou formalizáciou rôznych oblastí spoločenského života. Efektívnosť manipulácie zbavuje ľudí používania vlastného rozumu a to obzvlášť vtedy, keď je jej vplyvu vystavený priamo a každý osobitne. Rozbitie jednoty a oddelenosti súkromnej sféry sa z tohto pohľadu ukazuje ako kľúčový zvrät v usporiadaní organizačných princípov štátu.

Komunikačná oblasť sféry verejnosti taktiež prekonáva rozsiahle zmeny, v dôsledku ktorých do značnej miery stráca svoju tradičnú funkciu. Prispel k tomu najmä rozvojom médií a samozrejme s funkčnou premene tlače. Tlač začala podliehať zákonom trhu a kapitalistickému spôsobu výroby. Spočiatku vydavateľom nešlo o zisk ako taký. Prvoradý bol prenos informácií, ktorý prúdil do kriticky rozvažujúceho publika. Avšak s rastúcou komercializáciou a konkurenciou v rámci trhu rástla potreba odbytu a sním súvisiacej propagácie aj so strany médií a tak v rámci tlače, rozhlasu a televízie rastie priestor určený reklame, ktorý veľmi rýchlo využíva stranícka politika. Tlač ako inštitúcia rozvažujúceho publika vyjadrujúca určité názory nadobúda komerčný charakter podniku, ktorý sleduje v prvom rade zisk. Kritická funkcia tlače bola do značnej miery obmedzená a noviny nadobudli formu podnikania. Súkromné a organizované záujmy začali prenikať do tlače, mali úzky kontakt so širokou verejnosťou. Tlač ako médiu sprostredkovania súkromných záujmov mala čoraz viac negatívny mienkotvorný význam. Silu vplyvu tlače neradno podceňovať. Tlač je zároveň reprezentantom politických cieľov a straníckej politiky. Tlač v 60. rokoch 19. storočia prekonáva štrukturálne zmeny. Priehľadnosť trhu, ktorá mala byť výsledkom liberálnej politiky štátu sa stráca s rastúcou propagáciou

(obchodná propagácia bola označená ako reklama v roku 1820). Konzumná kultúra tak prostredníctvom médií preniká do sféry verejnosti a podnecuje svoje publikum spotrebiteľov ku konzumu a k určitému typu chovania. Je možné hovoriť o určitej invázii propagácie súkromných záujmov do sféry verejnosti, ktoré boli politicky orientované. Táto invázia spolu s tým, ako sa sociálne ohraničené publikum politickej verejnosti štrukturálne mení, narúša štruktúru a funkcie verejnosti v štáte. Propagácia, pokiaľ je orientovaná na individuum ako na spotrebiteľa, má obchodný charakter. Oveľa závažnejší moment bol, keď sa súkromné záujmy organizujú a prostredníctvom tlače prenikajú do verejnosti a tak majú bezprostredný vplyv na verejnú mienku. Ved' napokon sociálny štát právne zaručuje slobodu prejavu a rozširuje sféru verejnosti, ktorá má politické funkcie. Verejná mienka je infiltrovaná organizovanými súkromnými záujmami, čo oslabuje jej jednotu a tak stráca svoj pôvodný význam voči politike štátu. Navyše samotná propagácia je natoľko manipulatívna, že pôvodný súkromný záujem veľmi účinne prostredníctvom nej zakrýva svoj skutočný charakter. Pôvodná funkcia verejnej mienky spočívala v reprezentovaní záujmov súkromnej sféry voči politike štátu, no v procese poštátňovania spoločnosti a zospoločensťovania štátu sa stáva súčasťou organizovaných záujmov, ktoré sa legitimujú práve v jej mene a takýmto spôsobom inscenujú samotný obsah verejnej mienky a utvárajú fingovaný verejný záujem. Reč o nejakom racionálnom konsenze medzi jednotlivými verejne súperiacimi mienkami nie je evidentne možná. Podľa Habermasa je to následok rozpadu pôvodne jednotnej oblasti komunikatívneho konania, kedy účastníkom „dialógu“ bola skupina rozvažujúcich osôb občianskej verejnosti, ktorých spájal spoločný záujem. „Rozumná kritika verejne diskutovaných záležitostí ustupuje náladami určenej konformite s verejne prezentovanými osobami či personifikáciami; súhlas sa kryje s dobrou vôľou, ktorú vyvoláva publicita. Publicita kedysi znamenala vystavenie politického panstva verejnému rozumovému posudzovaniu, teraz zhrňuje reakcie nezáväznej priazne.“ (HABERMAS 2000, s. 298) Politická premena funkcie verejnosti, rozšírenie oblasti kompetencií verejnosti a s tým súvisiaca transformácia liberálneho právneho štátu na sociálnoprávny štát, funkčná premena tlače a rozpad verejnej mienky, to všetko spôsobilo kvalitatívne zmeny v štrukturálnej premene verejnosti. Priestor v komunikačnej oblasti dostávajú formy cieleného usmerňovania mienky. Publikum rozvažujúcich súkromných osôb, ktoré tvorilo platformu verejnosti stráca svoju súdržnosť a samotná verejnosť sa mení v manipulovateľnú masu. Habermas poukazuje na zaujímavý paradox. To, že sa rozšírila sféra občianskej verejnosti a širokým vrstvám obyvateľstva boli priznané občianske práva v konečnom dôsledku spôsobilo to, že verejnosť je do značnej miery

depolitizovaná. To znamená, že racionálnym politickým vedomím a sebaurčením nárokuje si aj na morálnu platnosť disponovala len veľmi malá časť indivíduí občianskej spoločnosti a naopak väčšina bola pomerne ľahko manipulovateľná, teda nedisponovala kritickým myslením voči naliehajúcim nárokom súkromných alebo triednych záujmov.

Aj parlament ako štátny orgán verejnosti stráca svoje funkcie v postupnom procese integrácie štátu a spoločnosti. Verejnosť sa stala arénou, kde sa odohráva proces integrácie štátu a spoločnosti. V sociálnom štáte rastie správna moc, ktorá je sprostredkujúcim článkom od štátu k spoločnosti, ale zároveň zväzy a strany ako sprostredkujúce články od spoločnosti k štátu majú tiež čoraz väčší vplyv. Dohody medzi nimi už neprebiehajú len parlamentnou cestou, čo vylučuje štátne inštitucionalizovanú verejnosť, ktorá doposiaľ, etablovaná v parlamente ako orgány verejnosti bola jediným sprostredkujúcim článkom medzi súkromnou a verejnou sférou. Vyjednávanie kompromisov sa uskutočňuje mimoparlamentnou cestou a prenosom určitého okruhu kompetencií zo štátu na spoločenské organizácie, ktorý v konečnom dôsledku znamená, že zväzy a strany disponujú politickou mocou, ktorá presadzuje nie verejný všeobecný záujem rozvažujúceho publika, ale súkromný záujem niekoľkých osôb. Súkromný záujem sa však snažia „ukryť“ procesom manipulácie verejnej mienky. Proces manipulácie je navyše veľmi dobre organizovaný a uskutočňuje sa na pôde mediálne pretvoreného publika, ktoré má dať verejný súhlas politickým rozhodnutiam. „Cieľom práce s verejnosťou je posilnenie prestíže vlastnej pozície... . Verejnosť sa stáva dvorom, pred ktorého publikom sa rozvíja prestíž, namiesto toho, aby sa na ňom rozvíjala kritika.“ (HABERMAS 2000, s. 305) Rozšírenie rovných občianskych práv aktivizovalo snahu straníckej politiky získať dostatočný počet voličov. Publicita tak nadobudla formu určitého, i keď možno nepriameho politického nátlaku a prebieha spájanie frakčných strán s voličmi. Tlač ako inštitúcia občianskej verejnosti bola kedysi prostriedkom plynulej komunikácie v rámci jednotného publika občianskej verejnosti. Komericializácia tlače však oslabila súdržnosť publika občianskej verejnosti a mení jeho štruktúru. Tlač vo sfére občianskej verejnosti plnila kritickú funkciu, finančný zisk bol druhoradý, čo sa postupne menilo, pretože sa rozširoval priestor určený inzerciami a reklame, ktorý si vyžadoval neustále expandujúci trh. Orientácia tlače sa začala vzťahovať na masovú základňu, čo využíva stranícka politika na vlastnú politickú reklamu určenú mase občanov štátu. Strany však už nie sú v rukách publika a nie sú sprostredkovateľom jeho záujmov, mení sa ich vzťah k nemu i k samotnému parlamentu. Strany sú nástrojmi vytvárania vôle a tým, že reprezentujú čoraz

širší okruh špecifických záujmov, narúšajú súdržnosť publika a vo vzťahu k parlamentu získavajú nadradené postavenie. Parlamentná verejnosť už nie je kriticky diskutujúcim publikom o všeobecných záležitostiach etablovaná ako orgán občianskej verejnosti. „Parlament sa tak stáva miestom, na ktorom sa stretávajú stranícki zmocnenci viazaní pokynmi, aby dali zaregistrovať už prijaté rozhodnutia.“ (HABERMAS 2000, s. 312) Strany tak prostredníctvom parlamentu obhajujú svoju politiku pred ľuďom. Porada v parlamente sa preniesla do výborov a poslaneckých klubov a parlamentné rokovania, ktoré sú síce verejne prístupné a to i prostredníctvom médií, už nie sú plénom kritického rozvažovania jednotného publika, ale sú len akousi inscenáciou parciálnych záujmov strán, kde je vopred určené kto a s akým záujmom vystupuje. Kritická funkcia parlamentu a tlače bola nahradená demonštratívnu funkciou, ktorá má svoje pevné miesto v procese komunikácie. Vzniká „priemysel politického marketingu“, ktorého úlohou je nepoliticky predávať politiku. V manipulovanej verejnosti sa prestala vytvárať jednotná verejná mienka, reprezentujúca záujmy súkromnej sféry, ale len určitá názorová klíma, v ktorej sú voliči ochotní prejaviť svoj súhlas a ktorá je produktom sociálno-psychologickej kalkulácie, na základe ktorej je možné predvídať (volebné) správanie potenciálnych voličov. Následkom toho sa dezintegruje kedysi jednotné publikum občianskej verejnosti a masová spoločnosť už nemá bezprostredný vzťah k politike. Vzdelané publikum a to i politicky, s akým počítal liberálny model právneho štátu, sa v masových demokraciách sociálnych štátov rozpadá a politické rozhodnutia zostávajú vzdialené verejnému posudzovaniu. Publikum občianskej verejnosti ako inštancia kritického rozvažovania je mediálne pretvorené a stráca svoju trvalú pozíciu v strede medzi štátnou mocou a súkromnou sférou, kde trvale zastupovala záujmy a potreby občianskej spoločnosti. Styk súkromných osôb v oblasti trhu a vo verejnosti oslobodený od mocenských a politických zásahov štátu tak ako to stanovovala ústava liberálneho právneho štátu sa pomaly, ale isto stáva minulosťou. Pokiaľ však ide o zámer liberálneho štátu, tým bolo usporiadanie spoločnosti a štátu na základe stanoveného právneho poriadku, na čo nadviazal aj sociálny štát. Sociálny štát preberá záväzok usporiadať spoločenské pomery, pričom sa však on sám stáva nositeľom spoločenského poriadku a spravodlivosti. V tomto zmysle nie je možné hovoriť o právnej výlučnosti voči štátnej moci, ktorá predstavovala základ liberálneho usporiadania štátu a spoločnosti, a ktorá zaručovala sfére verejnosti samostatnú autonómiu, čo v konkrétnom prípade znamená aj to, že štát nezasahoval do sociálnej situácie jedinca. Sociálny štát plnením sociálnych záväzkov vstupuje aktívne do života jedinca a poskytuje mu podporu. Reálny obsah liberálneho štátu, totiž naplnenie myšlienky rovnosti

(hospodárskej, sociálnej a materiálnej) sa nenaplnil, čoho dôkazom je sociálna štruktúra verejnosti podľa liberálneho modelu. Triedny charakter politického panstva liberálny model síce odstránil, no preniesol ho do ekonomickej oblasti, kde nepôsobila politická, ale anonymná moc zákonov trhu v súlade s kapitalistickou výrobou. Závazok uskutočniť ideu rovnosti prebral sociálny štát, právne rozšíril prístup k politicky činnnej verejnosti a spoločenský život i hospodárska výroba sa podriadila štátnej kontrole, čím sa rozšírila sféra vplyvu štátnej moci. Právna regulácia liberálneho štátu v konečnom dôsledku spôsobila to, že masa členov spoločnosti bola v reálnom živote podriadená tým členom spoločnosti, ktorí mali rozhodujúce mocenské pozície v spoločnosti. Idea sociálneho štátu spočívala v záväzku uplatňovať spoločnú kontrolu všetkých členov spoločnosti nad všetkými, pričom najvyššou rozhodovacou jednotkou je štát. Ten zároveň dbá o to, aby sa vyrovnávanie záujmov udržovalo v rámci všeobecného záujmu, i keď je otázne, či niečo také ako spoločný všeobecný záujem (a to i v moderných spoločnostiach) existuje. Ďalším problémom je otázka jeho presadenia. Uskutočňovanie idey sociálneho štátu prinieslo rozšírenie účasti v inštitúciách politickej verejnosti. Aby bola činnosť politickej verejnosti vo vzťahu voči štátu účinná a efektívna, musia spoločenské organizácie (strany, zväzy, spolky a pod.) reprezentujúce organizované súkromné záujmy získať podporu verejnosti. V tejto aktivite smerujúcej od strán, zväzov a spolkov k mediálne ovplyvniteľnému publiku sa prejavuje silný vplyv demonštratívnej a manipulatívnej publicity. Rozšíril sa priestor verejnej komunikácie, no v období štrukturálnych premien verejnosti stráca kritická publicita svoj dovtedajší vplyv. Mediálne vytvorené publikum je štruktúrne rôznorodé a nejednotné, v takomto prostredí je potom takmer nemožné uskutočniť kritický proces verejnej komunikácie.

V dejinnom období od ranného kapitalizmu po neskorý kapitalizmus prešla verejnosť výraznou štruktúrnou zmenou, ktorá prebehla súčasne so zmenami základných princípov organizácie štátu a práva. Verejnosť ako adresát štátnej moci, zohrala dôležitú úlohu v kontrole moci a politiky štátu, ktorú plní dodnes. Avšak jej kritickú funkciu voči politike štátu viac ako kedykoľvek predtým podkopáva neustály tlak organizovaných súkromných záujmov šírených prostredníctvom demonštratívnej a manipulatívnej publicity. Verejnosť v moderných spoločnostiach a štátoch je nejednotná, jednotlivé záujmy si navzájom výrazne a horlivo konkurujú. V takomto prostredí vládne neochota podieľať sa na niečom, čo by bolo dobré pre všetkých. Každý sleduje vlastný záujem. Verejná mienka v občiansko-právnom liberálnom štáte bola produktom kritického rozvažovania publika občianskej verejnosti a mala voči štátnej moci určitú autoritu. Túto

autoritu mala najmä preto, lebo bola produktom relatívne jednotného a homogénneho, kriticky rozvažujúceho a neskôr i politicky inštitucionalizovaného publika občianskej verejnosti, ktoré hájilo spoločný záujem. V sociálno-právnom štáte je však značne komplikované presadiť autoritu mienky alebo názoru, ktorý zastáva už len úzky okruh vzdelaných osôb, aj keď by ich myslenie mohlo byť prinajmenšom aspoň teoreticky najväčším prínosom pre fungovanie štátu, spoločnosti a práva. Spoločnosť akoby nedokázala organizovať seba samú v celku. Ako by sama nevedela, čo je pre ňu dobré. Na základe čoho? Spoločného záujmu? Verejnej mienky? Odpoveď je v nedohľadne. Niet sa čo čudovať. Sieť kritického komunikatívneho konania je pospájaná už len tenkými niťami a verejnosť sa stala len bábkou v rukách politických elít. Toto je dedičstvo, ktoré sme zdedili. Moderné spoločnosti stoja pred rovnakou úlohou ako tie pred ňou. Skrotiť nespútaný kapitalizmus politicky a využiť pri tom vývoj rozumu, bez ktorého sa moderná spoločnosť nemôže rozvinúť.

3 Problémy legitimacy v neskorom kapitalizme

3.1 Úvod do problematiky a vymedzenie pojmu kríza

V predchádzajúcej kapitole som priblížil dejinno-politický vývoj štátov v období od ranného po neskorý kapitalizmus. Sledoval som štrukturálne zmeny v oblasti štátu, práva a spoločnosti. V nasledovnej kapitole štátoprávnu problematiku prehĺbim a upriamim pozornosť na analýzu princípov organizácie spoločenských formácií. Ďalej sa pokúsim o podrobnejšiu analýzu funkcií spoločenských systémov štátu a uvediem ich do súvislosti s krízovými tendenciami vznikajúcimi v štáte v období neskorého kapitalizmu.

Sociologický výskum ukazuje, že kríza v spoločenskom systéme z pohľadu sociálnych vied nastáva vtedy, keď v rámci štruktúry, ktorá je v spoločenskom systéme jedna z fundamentálnych, dochádza k neschopnosti riešiť daný problém, ktorý následne spôsobuje poruchu systémovej a sociálnej integrácie, zmenu prvkov systému alebo cieľových hodnôt. V konečnom dôsledku však systémová zmena, ktorá vyvolala reťazové reakcie v spoločenských systémoch, nemusí mať negatívny prínos pre štát, aj keď zmení kvalitatívnu úroveň a stupeň mechanizmu riadenia v štáte. Takto vzniknutá úroveň riadenia môže byť štrukturálne zmenená úplne, teda byť „novou“ alebo si zachováva štrukturálnu kontinuitu s predošlou úrovňou riadenia štátu. Preto je niekedy sporné tvrdiť, že sa vytvoril nový systém riadenia, lebo ten môže byť len štrukturálnou obmenou starého systému. Problém nastáva vtedy, keď poruchy systémovej integrácie (špecifická riadiaca činnosť systému, politického, ekonomického, administratívneho atď. ovládajúca nestabilné prostredia v danom štáte) narúšajú sociálnu integráciu (vzájomný sociálny vzťah subjektov v rámci spoločenských systémov, ktoré tvoria „životný svet“). Za takéhoto stavu sa spoločnosť dezintegruje a normatívne štruktúry strácajú svoj konsenzuálny základ, daný systém stráca svoju identitu a rozchádza sa s vlastnou tradíciou, ktorá bola pre daný systém konštitutívna. Habermas poukazuje na určité riziká, ktoré vznikajú pri zásahoch do mechanizmu riadenia štátu a majú preto bezprostredný vplyv na spoločnosť. V nasledovných riadkoch podrobne analyzujem krízové tendencie a skúma príčiny a následky zásahov do spoločenských systémov štátu.

Spoločným ukazovateľom krízových procesov je to, že vznikajú z neriešených problémov vznikajúcich v systémoch riadenia štátu a spoločnosti. Podľa Habermasa, jedným z ústredných problémov vyvolávajúcimi krízové predpoklady je kríženie prvkov

systemovej integrácie s prvkami integrácie sociálnej. Takáto situácia nastáva vtedy, keď štátny aparát uskutočňuje také systémové opatrenia, ktoré radikálnym spôsobom zasahujú do životného sveta spoločnosti a narúšajú normatívne štruktúry, tradície a kultúrne hodnoty, t.j. narúšajú proces sociálnej integrácie občanov v štáte. V procese sociálnej integrácie platí určité vzorové dodržiavanie daných normatívnych štruktúr, v rámci ktorých si indivíduá uvedomujú svoju občiansku identitu a príslušnosť k štátu. Systémová integrácia je orientovaná na riadiace funkcie daného systému. Funkciou týchto systémov je dosiahnutie cieľových výsledkov. Podiel moci v jednotlivých systémoch spoločnosti je určovaný v závislosti od miery úspešnosti plnenia stanovených cieľov. V rôznych typoch spoločnosti má zväčša prevahu politický systém nad sociokultúrnym a ekonomickým. Dosiahnuť funkcionálnu a mocenskú rovnováhu medzi jednotlivými systémami je značne komplikované najmä rastúcimi požiadavkami na dané systém zo strany štátu a spoločnosti. Predpoklad vzniku kríz je o to väčší v prípade, ak nastáva evidentná nerovnováha medzi jednotlivými systémami. Je to konflikt medzi požiadavkami systemovej a sociálnej integrácie, ktoré sú vo vzájomnom rozpore. Tento konflikt, pokiaľ nie je systémovo zvládnutý, rozkladá normatívne štruktúry (ktoré sú produktom kultúrnych hodnôt určitej tradície) a cieľové hodnoty spoločenského systému. Za takýchto podmienok a pretrvávajúcich problémoch riadenia môže nastať kríza organizácie spoločnosti. Habermas zdôrazňuje význam vplyvu politických, ekonomických a právnych nariadení na spoločnosť, pretože štát v momente, kedy sa stáva sociálnym preberá zodpovednosť nielen za jeho ekonomický a politický vývoj, ale aj vývoj celospoločenský. Politika si musí byť vždy vedomá toho, že každé nariadenie má buď priamy alebo nepriamy dopad na občana. Spoločnosť a štát v období neskorého kapitalizmu nemožno od seba oddeliť, pretože spoločnosť je platformou, na ktorej je postavená idea sociálneho štátu s demokratickou formou vlády.

3.2 Základné vlastnosti spoločenských systémov

V súvislosti s problematikou spoločenských systémov Habermas poukazuje na tri univerzálne vlastnosti:

Spoločenské systémy (politický, sociokultúrny, ekonomický) a ich prostredie je vo vzájomnej interakcii, ktorá prebieha ako proces osvojovania vonkajšej prírody vo výrobných procesoch a vnútornej prírody v procesoch socializácie. Proces osvojovania

podľa Habermasa prebieha tak, že spoločenské systémy zospoločensťujú vonkajšiu prírodu (prostredie nezávislé na človeku) pomocou výrobných síl, čo si vyžaduje neustály rozvoj organizácie pracovných síl a technológií. Konanie v rámci tejto oblasti prebieha na základe technicky zhodnotiteľných poznatkov, ktorých pravdivosť je verifikovateľná. Toto konanie označuje Habermas ako inštrumentálne, prebiehajúce podľa technických pravidiel. Zospoločensťovanie vnútornej prírody spoločenskými systémami prebieha na základe prijatých normatívnych štruktúr, ktoré predpisujú určitý spôsob konania. Aby bolo možné uplatniť normatívne štruktúry spoločenskými systémami v praxi, je potrebné ich nárok na platnosť podrobiť diskurzu, ktorý sa odohráva v komunikatívnom konaní. Ak máme viesť diskurz, musíme istým spôsobom vystúpiť zo súvislostí konania a skúsenosti; tu nevymieňame žiadne informácie, ale argumenty, ktoré slúžia na zdôvodnenie (alebo zamietnutie) problematických nárokov platnosti. Habermas hovorí o potrebe ospravedlnenia noriem, ktoré sú médiom v procese integrácie vnútornej prírody. Ospravedlniť normu znamená podrobiť ju diskurzu. Takýmto spôsobom by mali podľa Habermasa vznikáť aj právne normy. Diskurzívne konanie je také jednanie, v rámci ktorého sa od účastníkov diskusie nevyžaduje nestrannosť, ale schopnosť vžiť sa do situácie toho druhého, t.j. schopnosť intersubjektivity, ktorá je základom Habermasovej diskurzívnej etiky. Len tak sa môže účastník diskusie presvedčiť o tom, aký dôsledok by malo uplatnenie jeho záujmu voči záujmu toho druhého. Habermas je navyše presvedčený, že vždy je možné uskutočniť taký konsenzus, na ktorom by sa zhodli všetci zúčastnení a to aj napriek rôznorodosti ich záujmov. Význam komunikatívneho konania podľa Habermasa spočíva práve v tom, že je možné v rámci racionálne vedenej diskusie nájsť v záujmoch zúčastnených ten prvok, na ktorom sa zhodnú všetci.

Z toho vyplýva druhá vlastnosť. Oba spôsoby osvojovania sú procesom jazykovej komunikácie členov spoločnosti, ktorej výsledkom sú poznatky a normatívne imperatívy (hodnoty, príkazy) daného spoločenského systému. Autómia a teda i moc spoločenského systému podľa Habermasa závisí od rozvoja výrobných síl a rozvoja normatívnych štruktúr. Stupeň rozvoja výrobných síl a normatívnych štruktúr určuje cieľové hodnoty a vzory spoločenských systémov, ktoré sú orientované na rast autonómie systému a v rámci spoločnosti na čo najefektívnejšiu organizáciu. V závislosti od tohto rozvoja sa mení štruktúra spoločenských systémov a čo je dôležité, so zmenou štruktúry sa mení aj samotný systém riadenia. Tendencie tohto vývoja nemusia byť vždy krízové. Toto vyplýva zo systémovej teórie. Ako sa však ukázalo, od obdobia ranného kapitalizmu sa v mechanizme riadenia štátu uskutočnilo niekoľko zásadných systémových zmien, ktoré si vyžiadali

prudký živelný rozvoj kapitalistického spôsobu výroby na jednej strane a snaha zefektívniť výrobné sily na strane druhej. Následkom týchto zmien sa mení štruktúra štátu a spoločnosti.

S rastom kontroly nad vonkajšou prírodou a postupnou integráciou vnútornej prírody sa mení štruktúra a systém riadenia, ktorý určuje stupeň spoločenského vývoja. Praktické a teoretické otázky súvisiace s evolúciou v oboch oblastiach sú súčasťou učenia, ktoré Habermas rozdeľuje na nereflexívne a reflexívne. V rámci nereflexívneho učenia je nárok na platnosť praktických a teoretických otázok prijímaný bez diskurzu. Taktiež tu absentuje rozlíšenie teoretických a praktických otázok. Nereflexívne učenie je z tohto pohľadu učením predvedeckým, ktoré tvorilo animistické a magické obrazy sveta. Prechod k reflexívnemu vedeniu nebol možný bez diskurzívneho prejednávania a pochybnosti, prostredníctvom ktorého sa nároky na platnosť sproblematizovali. So vznikom filozofie sa mýtické tradície stávajú predmetom diskurzu. Tento prechod priniesol kumuláciu vedenia v teoretickej a praktickej oblasti, pričom sa samotné učenie inštitucionalizuje a nadobúda tak ucelenú podobu, ktorá určuje úroveň vývoja spoločnosti, teda to ako spoločnosť chápe okolitý svet a seba samú ako jeho súčasť. V rámci komunikatívneho konania zas dochádza k tvorbe pravidiel, na základe ktorých sa organizuje spoločnosť. Zo sociokultúrneho aj štáto-právneho hľadiska prebieha evolúcia, ktorá je aktívnym procesom rozvoja systémovej a sociálnej integrácie. Avšak to, ktorý spoločenský systém (sociokultúrny, politický, ekonomický) bude mať v rámci spoločnosti funkcionálnu prioritu bude vyplývať s princípu jej organizácie.

3.3 Princípy organizácie v jednotlivých spoločenských formáciách

Habermas rozlišuje štyri spoločenské formácie: archaickú, tradičnú, kapitalistickú a postkapitalistickú. Okrem archaickej spoločenskej formácie ide o triedne spoločnosti. Habermas poukazuje na zmeny sociálnych princípov organizácie v jednotlivých formáciách a na základe týchto zmien odvodzuje určité typy kríz. Habermasova analýza stupňov vývoja spoločenských formácií zároveň ukáže, ktorý systém (systém príbuzenstva, politický systém, hospodársky systém) zohral v danej formácii najvýznamnejšiu funkciu.

3.3.1 Archaická spoločenská formácia

Rodinné štruktúry určovali celospoločenský styk v archaických spoločenských formáciách. Vytvárali príbuzenský systém, ktorého platformou boli rodinná a kmeňová morálka. Hranice príbuzenského systému boli striktne určené normami a obrazmi sveta, ktoré sú však na tomto stupni spoločenského vývoja takmer nerozlíšiteľné. V rámci organizácie spoločnosti neexistovalo horizontálne či vertikálne rozvrstvenie. Pokiaľ možno hovoriť o nejakom rozvrstvení v spoločnosti, to určovali predovšetkým a jedine rodinné štruktúry, ktoré tvoria príbuzenský systém. Vyplýva to z toho, že na tomto stupni vývoja neexistoval motív pre vytváranie nadvýrobku a teda nedošlo k vykorisťovaniu pracovnej sily na úkor zvýšenia výrobných síly. „Pretože z princípu organizácie nevyplývajú žiadne rozporné imperatívy, sú tým, čo preťažuje úzko vymedzené kapacity riadenia príbuzensky organizovaných spoločností a čo podryva rodinné a kmeňové identity, externé zmeny.“ (HABERMAS 2000, s. 30) V rámci archaických spoločenských formácií nie je možné rozlíšiť prvky systémovej a sociálnej integrácie

3.3.2 Tradičná spoločenská formácia

V rámci tradičnej spoločenskej formácie prebehla štrukturálna zmena mechanizmu riadenia spoločnosti. Postupne sa vytvoril byrokratický aparát panstva, ktorý konštituoval panstvo do politickej formy, systém príbuzenstva predal ústredné funkcie štátu. Vznikol aparát politicky triedneho panstva. Ekonomické a socializačné funkcie rodiny do značnej miery prebral štát. Rozpad archaickej spoločenskej formácie posilnil systémovú aj funkcionálnu autonómiu tradičnej spoločenskej formácie. Prvky systémovej a sociálnej integrácie je už možné funkcionálne rozlíšiť. „Ich priesečníkom je právny poriadok, ktorý reguluje privilegované disponovanie výrobnými prostriedkami a strategické vykonávanie moci, ktoré vyžadujú legitimizáciu.“ (HABERMAS 2000, s. 31) Habermas poukazuje na zmenený princíp organizácie spoločnosti, v ktorom narastali kapacity riadenia, etabloval sa funkcionálne diferencovaný mocenský aparát v politickej forme a spoločnosť nadobudla triedny charakter. Inštitucionalizácia mocenského vzťahu a privilegovaného súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov znemožnila sociálnu integráciu všetkých členov formácie, čo postupne vyvolalo protiklad záujmov jednotlivých sociálnych tried. Rozšírením technicky zhodnotiteľného poznania rástla výrobná sila, čo bolo podnetom k

zefektívneniu práce za účelom tvorby nadproduktu, ktorý si bolo možné práve na základe určitých politicky stanovených privilégií privlastniť. To znamená, že sa uskutočňovalo nerovné, no legitímne rozdeľovanie spoločensky vyprodukovaného bohatstva. V tradičných spoločnostiach si tak rast autonómie systému vyžadoval zvýšenie represí voči rastúcim triednym nepokojom. Z dlhodobého hľadiska je tento stav len ťažko udržateľný a nezlučiteľnosť záujmov jednotlivých sociálnych tried a triedne boje, ktoré boli reakciou na zvýšenú represiu, narušili princípy legitimacy politického systému, čo mohlo viesť až k vytvoreniu nových základov legitimacy politického systému a normatívnych štruktúr sociokultúrneho systému. Z politicko-sociálnych pomerov tradičných spoločenských formácií vyplýva, že široké vrstvy obyvateľstva boli z procesu legitimizácie vylúčené.

3.3.3 Liberálne kapitalistická spoločenská formácia

Liberalizmus sa začal presadzovať v Anglicku v 17. storočí. V liberálnej kapitalistickej spoločenskej formácii sa od štátu oddeľuje sféra tržného styku a výmeny tovaru, to znamená, že ekonomický systém sa do značnej miery oddelil od politického systému. Osamostatnený ekonomický systém a samoregulujúci trh podliehal vlastným pravidlám tržného hospodárstva, ktoré umožňovali voľnú konkurenciu bez zásahov štátu a „rovnosť“ šancí pre každého, no de facto liberalizácia trhu len prehĺbila triedne štruktúru spoločnosti. „Liberalizmus sa snažil urobiť zo súkromného vlastníctva a slobodného podnikania záruku všetkých občianskych a politických práv.“ (LYSÝ 2006, s. 5) Ekonomický systém tradičných spoločenských formácií bol závislý od sociokultúrneho systému, pretože ten mu poskytoval zdroj legitimizácie. V rámci oslobodeného ekonomického systému vznikali nové pravidlá a normatívne štruktúry – zákony trhu - ktoré pretrhli väzby s hodnotovými štruktúrami sociokultúrneho systému tradičných formácií, no napriek tomu dostatočne legitimizovali mechanizmus riadenia ekonomického systému. Hospodársko-ekonomický systém liberálnej kapitalistickej spoločenskej formácie si vyžadoval legitimizáciu v podobe takého univerzalistického hodnotového systému, ktorý by maskoval privilegované mocenské nároky, a tou bola prisľúbená možnosť dosiahnuť ekonomickú a následne sociálnu rovnosť. Osamostatnením ekonomickej sféry v liberálnom kapitalizme dochádza k prenosu sociálne integračných funkcií z politického systému triedneho panstva na nepolitický systém riadenia trhu. Forma triedneho panstva bola depolitizovaná, t.j. anonymná a triedne usporiadanie spoločnosti sa inštitucionalizovalo

prostredníctvom trhu práce. Triedna štruktúra spoločnosti bola prenesená do oblasti ekonomického systému, kde sa uskutočňovalo privilegované privlastňovanie spoločensky vytvoreného bohatstva. To znamenalo, že sa inštitucionalizoval mocenský vzťah medzi vlastníkami výrobných prostriedkov a námezdnými robotníkmi, teda vytvorila sa určitá pracovná, námezdna závislosť v nepolitickej forme, ktorú reprezentovala samotná pracovná zmluva. „Takéto násilne integrované systémy však vyžadujú ideologické ospravedlnenie, ktoré zakrýva asymetrické rozdeľovanie šancí na legitímne uspokojovanie potrieb. Komunikácia medzi účastníkmi je potom systematicky skresľovaná či blokováná.“ (HABERMAS 2000, s. 41) Stály rozvoj v technicko-vednej oblasti podporuje rozvoj výrobných síl a ekonomický rast, čím sa síce akumuluje spoločenské bohatstvo, lenže vlastníci kapitálu sa prirodzene nechcú vzdať svojho podielu nadhodnoty, čo spôsobuje, že sa prehľbuje vykorisťovanie námezdnych pracujúcich a zároveň sa oslabuje spotrebná sila masy obyvateľstva. To znamená, že odbyt nebol v skutočnosti taký, aký sa očakával. Klesla miera zisku, čo v niektorých prípadoch vyústilo do krachu daného podniku a následnej straty zamestnania pracovníkov daného podniku. Ak by takáto tendencia stúpala v celoštátnom meradle, mohla by nastať ekonomická kríza. Takýto mechanizmus riadenia v konečnom dôsledku prehľbuje triedny antagonizmus. Mechanizmus riadenia ekonomického rastu síce ideologicky zakrýva sociálny mocenský vzťah a prispieva k akumulácii kapitálu, no rozporné systémové imperatívy, ktoré si tento mechanizmus vyžaduje, ohrozujú systémovú integráciu v spoločnosti. Stačí spomenúť majetkový cenzus, ktorý vylučoval nemajetné triedy z aktívnej účasti na politických rozhodovaniach. Krízové tendencie liberálno-kapitalistickej formácie pochádzajú síce z ekonomického systému riadenia, no majú negatívny dopad aj na sociálnu integráciu členov spoločnosti (hospodársky systém prebral aj sociálne integračné úlohy). Pretože v rámci tohto systému na seba narážajú protichodné záujmy tried, je narušená sociálna integrácia v rámci spoločnosti a štátu. V súvislosti s liberálno-kapitalistickou spoločenskou formáciou hovoríme o systémovej kríze, ktorú spôsobuje nekontrolovateľná snaha zefektívniť ekonomický rast a základné protirečenie kapitalizmu medzi požiadavkami spoločenskej výroby a súkromným privlastňovaním zisku. V tejto súvislosti Habermas zdôrazňuje potrebu politicky skrotiť nespútaný kapitalizmus.

Medzi jednotlivými triedami vládlo čoraz väčšie napätie. Buržoázia fakticky ovládala pracujúcu triedu, čo bolo Achilovou päťou politiky liberálneho kapitalizmu. Vyostroval sa triedny konflikt V 18. a 19. storočí väčšina štátov prijala alebo postupne začala prijímať demokratické formy vlády a týmto prechodom sa zmenil politický systém

„starej éry“. To je dôležité, pretože demokraciu od 18. storočia, odhliadnuc od jej transformácii chápeme ako vládu ľudu. Liberalizmus ustupuje zhruba v období medzi dvoma svetovými vojnami.

3.3.4 Spoločenská formácia v neskorom kapitalizme

V rámci liberálne kapitalistického trhu sa vytvorili oligopolné, respektíve monopolné podniky, čo do značnej miery skomplikovalo uplatnenie rovných šancí a voľnej súťaže v rámci tržného hospodárstva a tento fakt predznamenal koniec konkurenčného kapitalizmu. Toto narušenie sociálnej integrácie v rámci ekonomického systému riadenia si vyžiadalo jeho opätovnú repolitizáciu a štátny intervencionizmus do mechanizmov tržného styku. To znamenalo koniec liberálneho modelu kapitalizmu. V pokročilých kapitalistických spoločnostiach nastali v porovnaní s érou liberálneho kapitalizmu zmeny v ekonomických, administratívnych a legitimizačných systémoch štátu.

V rámci ekonomického systému nastalo rozlíšenie súkromného a verejného sektora. Súkromný sektor je i naďalej regulovaný konkurenciou, v rámci ktorej štát nijak intenzívne nezasahuje. Verejný sektor je určený tržnou stratégiou predovšetkým oligopolných podnikov, ktoré sú priamo kontrolované štátom alebo „žijú“ zo štátnych zákaziek, i keď štát aj v tomto prípade ponecháva určitú nezávislosť v ich investičnom rozhodovaní. Napriek tomu je kontrola štátu (proti podnikateľom stoja odbory) v tomto prípade potrebná preto, aby štát nemusel znášať vedľajšie negatívne následky súkromných podnikateľských aktivít a nekontrolovateľného rastu. Do živelných podnikateľských aktivít je nutné zaviesť určité administratívno-právne opatrenia. Štát preberá úlohu regulácie ekonomického cyklu, vytvára podmienky pre zhodnotenie nahromadeného kapitálu, zamedzuje nestabilitám, no súčasne neobmedzuje slobodu investícií súkromných podnikateľov. Administratívny systém zasahuje najmä v tých oblastiach, kde má tržný mechanizmus trhliny, predovšetkým ovplyvňuje rámcové podmienky súkromných podnikateľských rozhodnutí, ktoré doposiaľ bránili zhodnocovaniu prebytočne akumulovaného kapitálu a zavádza ho do oblastí, ktoré trh obchádzal. V konkrétnych príkladoch ide o zlepšovanie materiálnej (doprava, vzdelanie, zdravotníctvo atď.) a nemateriálnej (podpora vedy) infraštruktúry, zvyšovanie produktivity ľudskej práce prostredníctvom všeobecného vzdelávania, sociálne zabezpečenie a podobne. Štát postupne prevzal určité sociálne záväzky a intervenoval do sféry spoločnosti a etabloval verejnosť ako politický orgán prostredníctvom rozšírenia

občianskych práv. Priame zásahy štátu do ekonomickej a spoločenskej oblasti je potrebné legitimizovať, čo v sociálno–demokratickom štáte nie je možné bez súhlasu verejnosti. Legitimizácia sa stala závislou na mechanizme všeobecných volieb.

Habermas však upriamuje pozornosť aj na ďalšiu dôležitú súvislosť. Súčasne s rozpadom liberálno-kapitalistickej spoločenskej formácie sa uskutočnila štrukturálna a funkcionálna premena verejnosti, čo spôsobilo jej následnú depolitizáciu. V rámci spoločnosti sa rozšíril občiansky status, čo znamenalo, že sa rozšírili občianske práva aj na subjekty, ktoré doposiaľ tieto práva nenadobudli, no z praktického hľadiska sa v súvislosti s politickým uvedomím a postojom tohto širokého publika občanov s právom voliť zmenila kvalitatívna úroveň. Proces legitimizácie síce vyžadoval súhlas občanov s právom voliť, no paradoxne vyžadoval aj politickú pasivitu občanov, čo znamenalo, že pozornosť občanov má byť sústredená tak, aby sa súkromné rozhodnutia (napríklad súkromné autonómne rozhodnutia o investíciách) nestali podnetom kritických verejných diskusií, respektíve, pokiaľ je to možné aby ostali v latentnej podobe. Túto politickú zdržanlivosť označil Habermas ako občiansky privatizmus. Je to v podstate snaha štátu upriamiť prostredníctvom programu blahobytu orientáciu občanov predovšetkým na kariéru, voľný čas a spotrebu a zároveň im poskytnúť určité sociálne istoty (napríklad vo forme peňazí), aby tak naplnil očakávania občanov, ktoré tento program vyvolal. Takýmto konaním chce štát dosiahnuť menšiu participáciu občanov na legitimizačnom procese. Ak je štát schopný plniť tieto očakávania a požiadavky, spokojnosť občanov vyjadruje ich politická zdržanlivosť, čo štátu zároveň umožňuje držať krízové tendencie systému v latentnej podobe.

V liberálne kapitalistickej spoločenskej formácii nedochádza k opätovnej konštitúcii politickej formy triedneho panstva a to isté platí aj o rozvinutých a neskoro-kapitalistických spoločnostiach aj napriek čiastočnej repolitizácii výrobných vzťahov. Ako už bolo spomenuté, triedna štruktúra spoločnosti sa preniesla do ekonomického systému, v rámci ktorého bolo rozhodujúce, či mzdu závisle pracujúcich i naďalej určoval zamestnávateľ, ktorý tak uplatňoval autonómny mocenský vzťah v nepolitickej forme vyplývajúci z tržného mechanizmu riadenia ako to bolo v liberálne kapitalistických spoločnostiach, alebo či sú výroba a privlastňovanie nadhodnoty rámcovo ohraničené politickými zásahmi, čo predznamenal koniec éry liberálneho kapitalizmu.

3.4 *Ekonomické krízové tendencie v neskorom kapitalizme*

Ekonomické krízové tendencie v neskorom kapitalizme môžu nastať vtedy, keď štátne zásahy do procesu zhodnocovania námezdnej práce a kapitálu nie sú v zhode s ekonomickými „zákonmi“ súkromných podnikateľských stratégií. V tejto asymetrii môže nastať tendencia poklesu miery zisku, ktorú spôsobil štát ako médium riadenia na základe legitímnej moci, a ktorú nie je schopný kompenzovať ani administratívnym opatrením, ani zvýšenou byrokratizáciou. „Preto sa tak bude ekonomická krízová tendencia presadzovať cestou sociálnej krízy a povedie k politickým bojom, v ktorých sa opäť stáva zrejším triedny protiklad medzi vlastníkami kapitálu a námezdne závislými masami.“ (HABERMAS 2000, s. 63) Ďalšie krízové tendencie môžu nastať vtedy, keď samotný štát vystupuje ako kolektívny kapitalista a cieľom politického plánovania je akumulácia kapitálu.

Treba podotknúť, že neskoro kapitalistický štát neovláda kapitalistickú výrobu celostne, i keď ju do určitej miery obmedzuje tak, aby zhodnotil nevyužitý kapitál. Štát teda nemení radikálnym spôsobom charakter hospodárskeho procesu, určuje zväčša všeobecné podmienky výroby a čo je dôležité, nemôže aspoň nie zásadným spôsobom zasahovať do štruktúry vlastníctva. Podľa Habermasa v komparácii liberálne kapitalistického politického systému štátu s neskoro kapitalistickým je vidieť určitú analógiu. Liberálne kapitalistický štát totiž začína dopĺňať tržný mechanizmus za účelom uspokojovania potrieb, ktoré si tento mechanizmus riadenia za účelom ekonomického rastu postupne čoraz viac vyžadoval. Neskoro kapitalistický štát v podstate robí to isté, ale zároveň vypĺňa medzery, ktoré mechanizmus tržného hospodárstva spôsobil, teda poskytuje určité kompenzácie. Pomocou politických opatrení zaisťuje prežitie ohrozených sektorov (napríklad poľnohospodárstvo, baníctvo) a zlepšuje postavenie závislých pracujúcich. V neskoro kapitalistickom štáte je možné hovoriť o zásadných zmenách vo výrobných vzťahoch. Štát organizuje a podporuje vedecko-technický pokrok prostredníctvom vzdelávacieho systému, čím zvyšuje úroveň kvalifikácie a tým súčasne produktivitu ľudskej práce. Nové technológie a vynálezy prispievajú k výrobe väčšieho množstva nadvýroby. Fyzický nátlak vo forme predĺženia pracovného dňa narazil na svoje hranice. Ďalej cena pracovnej sily vo forme mzdy je vyjednávaná politicky, čo do značnej miery podkopalo autonómiu zamestnávateľov vo výrobnom procese. „Vysoký stupeň zospoločenšenia výroby vedie k postupnému zblížovaniu jednotlivých záujmov veľkých korporácií a kolektívnych kapitalistických záujmov na zachovaní systému.“ (HABERMAS

2000, s. 79) Na druhej strane však v rámci štátneho aparátu pribúdajú nové funkcie, ktoré je treba administratívne zakotviť, čo si vyžaduje zvýšenú potrebu legitimacy. „Rastúca potreba legitimacy preto dnes musí byť uspokojená prostriedkami politickej demokracie (na základe všeobecného volebného práva).“ (HABERMAS 2000, s. 77)

3.5 Politické krízové tendencie

Krízové tendencie v politickom systéme vznikajú vtedy, keď sa do administratívneho systému prenášajú imperatívy riadenia z ekonomického systému, čím administratívny systém prijíma prvky, ktoré mu neboli vlastné a následne mení svoju štruktúru, čo môže v neposlednom rade viesť k dezorganizácii štátneho aparátu. Úlohou štátu je vyrovnávať slabiny hospodárskeho systému. Z tohto vyplýva, že štát prostredníctvom administratívneho systému zabezpečuje zhodnocovanie kapitálu. Politický systém tak posúva svoje hranice do ekonomického, ale zároveň do sociokultúrneho systému, čo znamená, že v konečnom dôsledku sa menia i rámcové podmienky samotného politického systému. Zospoločenšením výroby a plnením sociálnych záväzkov vznikajú náklady, ktoré štát financuje prostredníctvom daní. Na jednej strane má štát zdanením zisku a príjmu vybrať požadované množstvo daní a použiť ho tak, aby bol schopný zabezpečiť náklady na infraštruktúru, sociálne zabezpečenie atď. Na druhej strane si musí určiť prioritné oblasti, ktoré bude financovať. Kríza nastáva vtedy, keď štátny aparát zlyháva v tomto záväzku a administratívny systém nie je ďalej schopný zvládať protikladné imperatívy riadenia, ktoré pôsobia vo vnútri administratívneho systému, no vyvolali ich cudzie prvky. Je to prípad, keď sa štátny aparát nevie vyrovnat' s požiadavkami sledujúcimi súkromné ciele a s požiadavkami sledujúcimi kolektívny záujem, ktoré presadzuje samotný štátny aparát ako celok, čo znamená, že autonómne rozhodovanie štátu je do určitej miery ovplyvnené súkromnými záujmami. „V administratívnom systéme sa rozpory prejavujú iracionálnymi rozhodnutiami a sociálnymi dôsledkami administratívneho zlyhania, t.j. dezorganizáciou oblastí života.“ (HABERMAS 2000, s. 83) Túto krízu Habermas označuje ako krízu racionality. „Habermas kritizoval redukovanie racionality na čisto inštrumentálne kalkulácie...“ (MILLER 2003, s. 152)

Navyše je tu ďalšia hrozba - kríza legitimacy. Tá nastáva vtedy, keď sa: „... legitimizačnému systému nedarí zachovať požadovanú úroveň masovej lojality pri naplňovaní prebratých imperatívov riadenia hospodárskeho systému.“ (HABERMAS

2000, s. 64) Lojalita občanov voči rozhodnutiam štátneho aparátu je podkopaná práve vtedy, keď ten nie je schopný plniť záväzky stanovené vo vládnom programe. Pokles lojality sa prejavuje nedostatočnou ochotou prispôbiť sa požiadavkám štátu. V takejto situácii dostáva priestor cielená manipulácia, ktorá stupňuje očakávania obyvateľstva, ktoré v konečnom dôsledku nemôžu byť splnené. Kríza sa potom prejaví ako nepomer úrovne nárokov a úroveň úspechov splnenia daných cieľov, čo vedie k sklamaniu voličského publika.

3.6 Sociokultúrne krízové tendencie

Do sociokultúrneho systému zasahuje politický aj ekonomický systém. V praktickom živote to znamená, že všetky krízové tendencie sa prejavujú práve prostredníctvom sociokultúrneho systému, pretože narúšajú sociálnu integráciu spoločnosti, životný svet občanov štátu. Vlastné kultúrne krízové tendencie vznikajú vtedy, keď sa očakávania a potreby občanov štátu dostávajú do kontrapozície s požiadavkami štátneho aparátu. Neskoro kapitalistický systém vytvára nové potreby, ktoré nie je schopný uspokojiť. Nové potreby vyžadujú začlenenie nových štrukturálnych prvkov, čoho dôsledkom môže byť narušenie životne dôležitých tradícií. Začlenenie nových prvkov v štátnom aparáte vyžaduje dostatočnú mieru legitimizácie a preto je nutné, aby administratívny systém štátu určitým spôsobom motivoval občanov k participácii na legitimizačnom procese tak, aby bol účinný. „Dôležitosť účasti občanov je taká, akou je potreba volebného systému.“ (LYSÝ 2000, s. 309) V súvislosti s touto činnosťou administratívneho aparátu dostáva priestor manipulácia prostredníctvom médií ako produkt konzumnej kultúry. Následkom manipulatívnej politiky je odvrátenie pozornosti občanov od problémov a požiadaviek štátneho aparátu, ktoré si paradoxne vyžadujú zvýšenú mieru pozornosti. Takýto zásah do charakteru politického správania občanov spôsobuje odvrátenie pozornosti a aktivity občanov od zásadných politických otázok, čo znamená oslabenie motivácie k príspevkom politického vytvárania vôle v už aj tak depolitizovanej verejnosti. Takéto správanie občanov je prejavom občianskeho privatizmu, výsledkom ktorého je kríza motivácie. „Ak majú mať elity moc a uskutočňovať autoritatívne rozhodnutia, musí byť obmedzená angažovanosť, aktivita a vplyv obyčajného človeka.“ (HABERMAS 2000, s. 99) „Politické elity vždy dokážu vynájsť príslušné ideológie.“ (LYSÝ 2000, s. 306) Administratívny aparát za použitia rôznych manipulatívnych stratégií

zámerne vytvára jednotnú názorovú klímu, v rámci ktorej panuje pomerne jednotná politická vôľa a ochota občanov štátu prejaviť súhlas voči politickým rozhodnutiam. Je evidentné, že ekonomický a administratívny systém vytvárajú tlak na systém sociokultúrny. Rozvoj vedy a techniky a akumulácia poznania do značnej miery určujú politické a ekonomické ciele, ktoré v určitých prípadoch idú proti prúdu s tradičnými kultúrnymi hodnotami spoločnosti.

Duch doby sa mení. V rámci neskoro kapitalistického štátu sa formuje nový vedecký obraz sveta, ktorého konštitúcia je zakotvená v samotnom vzdelávacom systéme. Ideologicky podnietená štrukturálna zmena vzdelávacieho systému môže zapríčiniť spomínanú eróziu tradícií, ktorú navyše zosilňuje vznikajúca komercializovaná masová kultúra. V neskoro kapitalistickom štáte hrozí otvorené riziko vzniku neprekonateľnej priepasti medzi hodnotami, ktoré poskytuje sociokultúrny systém a hodnotami, ktoré vyžaduje politický a ekonomický systém. Tento problém by sa dal odstrániť oddelením sociokultúrneho systému od politického a ekonomického, čo však v rámci neskoro kapitalistického štátu nie je možné. Tento legitimitačný tlak, ktorý by systematicky oslabil tradičnú hodnotovú platformu, na ktorej stojí sociokultúrny systém, by v konečnom dôsledku mohol spôsobiť krízu motivácie, t.j. sociokultúrny systém by nebol schopný dostatočne motivovať občanov spoločnosti k tomu, aby sa racionálne a kriticky spolupodieľali na riadení štátneho aparátu. To je prípad, keď sú občania motivovaní prejaviť svoj súhlas voči politickým a legislatívnym rozhodnutiam alebo návrhom, za pomoci vládnej manipulácie, ktorá nahloďáva normatívne štruktúry a tradičné hodnoty spoločnosti a rozkladá prvky sociálnej integrácie.

3.7 Legitímnosť, legalita a právna skutočnosť

Ďalšou dôležitou otázkou v súvislosti s problematikou práva a hodnotového systému bude, či majú hodnoty a normy ako prvky kontroly správania imanentný vzťah k pravde alebo sú to len psychologicky konštruované motivačné mechanizmy zamerané na konformitu a očakávaný typ správania členov spoločnosti. Tento problém vzťahu legitimizácie k pravde Habermas uvádza do súvislosti s faktom, že v triednych spoločnostiach sa rozdeľuje sociálny nadprodukt a privlastňuje sa spoločensky vyprodukované bohatstvo privilegovane, nerovnomerne a predsa legitímne. Toto je základný problém týkajúci sa každej triednej spoločnosti. Tu treba podotknúť, že uznanie

takéhoto systému sa nezakladá len (a ak vôbec) na viere v legitimitu. Lojalita občanov môže byť prejavom vlastných materiálnych záujmov, ale aj prejavom strachu z hroziacich sankcií pri nedodržiavaní noriem systému. Na druhej strane v podstate každé panstvo, za účelom zachovania svojho trvania sa snaží, aby tí, ktorí sú mu podriadení verili v jeho legitimitu. Je to určitý akt sebaospravedlnenia štátu. Dôležité je, akým spôsobom sa tento akt uskutočňuje. Štát má monopol na tvorbu a aplikáciu práva. Táto legislatívna činnosť prebieha podľa určitých formálnych procedúr a pravidiel, t.j. legalita práva. Otázkou potom je, či je možné, aby akýkoľvek obsah nadobudol právnu platnosť, teda legalitu, čo by znamenalo, že v tomto prípade by bola legalita daného systému dostačujúcim alebo jediným kritériom uznania jeho legitimity. História je svedkom, že podobný scenár sa v dejinách štátov niekoľkokrát zopakoval a násilie dostalo legitímnu podobu na základe legálne stanovenej právnej normy alebo nariadenia. „Legalita môže vytvárať legitimitu vtedy a len vtedy, keď je možné odôvodniť, že určité formálne procedúry splňujú materiálne nároky na spravodlivosť v určitých rámcových podmienkach.“ (HABERMAS 2000, s. 126) V procedurálnom systéme musí existovať určitá všeobecne uznaná interpretácia, ktorá je oporou daného systému, na ktorú je možné sa odvolávať v prípade sporu o legitimitu, pretože ani samotné inštitúcie, ktoré vytvárajú a aplikujú právo nie sú legitimizované legalitou svojich procedúr. V opačnom prípade by bola platnosť noriem založená výlučne na rozhodnutí týchto orgánov. Na základe čoho sú potom záväzné rozhodnutia legitímne, čo legitimizuje panstvo? „Poukazuje tu na krízu racionalizmu a legitimity, čo privádza Habermasa k rozlišovaniu noriem na normy, ktorých platnosť je dosiahnutá na základe „racionálne motivovaného uznania“, t.j. konsenzuálne vedenou argumentáciou, a na tie, ktoré získavajú platnosť odkazovaním na zákonodarnú alebo morálnu autoritu. Platnosť takýchto noriem je potom založená na násilí normatívnej moci.“ (HABERMAS 1999, s. 113) Habermas skúma právnu skutočnosť a problém, na ktorý poukazuje, sa týka toho, či sa dnes v procese prijímania určitých rozhodnutí zohľadňujú skutočne všetky dopady na cieľové oblasti, na ktoré sa má zákon vzťahovať a či je možné prijaté rozhodnutia odôvodniť a ospravedlniť na základe normatívneho nároku na platnosť, t.j. či prijaté rozhodnutia internalizujú normy, na základe ktorých je možné dané rozhodnutie ospravedlniť. Ak je podľa Habermasa nárok noriem na platnosť uznaný konsenzuálne a racionálne, je možné dokázať ho diskurzívne. „Diskurz je možné chápať ako formu komunikácie, ktorá je oslobodená od kontextov skúsenosti a konania...: v diskusii nie sú obmedzovaní účastníci, témy ani príspevky...; nie je vykonávaný žiadny nátlak, okrem nátlaku lepšieho argumentu: že sú v dôsledku toho vylúčené všetky motívy,

okrem motívu kooperatívneho hľadania pravdy.“ (HABERMAS 2000, s. 136) Výsledkom tejto činnosti má byť podľa Habermasa nenásilný konsenzus uplatňujúci spoločný záujem, t.j. motívy vedúce k transformácii subjektívnych prání - berúce ohľad aj na prania iných, postavené na platforme spoločne ustanoveného morálneho princípu, ktorý je výsledkom spoločnej účasti na spoločenskej praxi - sú obsiahnuté v štruktúre jazykovej intersubjektivity. Konsenzus, na ktorom je postavená samotná teória demokracie, by mal podľa toho uplatňovať zjednotené záujmy všetkých jednotlivcov, politickú rovnosť a rovnosť šancí politickú moc vykonávať. Realita je napriek tomu značne odlišná a ukazuje sa, že faktická moc nepochádza z ľudu, ale v rôznych oblastiach spoločnosti ňou disponujú elity. Podľa Habermasa, demokracia dnes má skôr umožniť dosadenie kompromisov medzi vládnucimi elitami. V praktickom živote to znamená, že je súkromne používaná spoločenská moc, ktorá je navyše imúnna voči racionálnemu utváraniu panstva a nezávislá od nutnosti legitimizácie. Dôsledkom uplatnenia takýchto „ideálov“ demokracie je neustále porušovanie ustálených normatívnych štruktúr, ktoré podľa Habermasa kladú odpor politicko-ekonomickému systému riadenia. Tu sa zmenila a to zásadným spôsobom organizácia systému - štátu, k čomu v podstate prispieva neustály vývoj (a to nielen v pozitívnom slova zmysle) v technických a sociálno-vedných oblastiach. Rastie komplexita politicky-ekonomického systému, princíp organizácie sa však podľa Habermasa vymyká racionalite, miera komplexnosti si často krát vyžiadala prijatie rozhodnutí proti „zdravému“ rozumu. Napriek tomu boli legitímne prijaté a až čas ukázal, že tu bol evidentný problém s rozhodovaním i napriek toľkým ponúkaným riešeniam, ktoré rastúca komplexita celospoločenského systému ponúkala.

Kapacita možností riešenia problémov v daných systémoch sa rozšírila, no napriek tomu nie sú efektívne zvládané krízové tendencie, namiesto toho ostávajú v latentnej podobe vďaka šikovnosti politických „hier“. Pri akomkoľvek optimizme, predsa len môže byť sporné tvrdiť, že to, čo dnes udržuje a drží pokope komplexnú spoločnosť sú normatívne štruktúry. Politika v dnešnej podobe už nemusí hľadať opory, na základe ktorých by sa ospravedlnila. Sľubuje to, čo nemôže splniť. Je schopná vytvárať si ich sama, je schopná svojej vlastnej legitimacy. Túto situáciu Habermas chápe ako veľmi negatívnu tendenciu v politickej činnosti štátu, ktorá oslabuje schopnosť sociokultúrneho systému motivačne pôsobiť na systém politický tak, aby bolo v záujme samotnej politiky pestovať vzťah k pravde. Štátna správa rozširuje kontrolu nad svojím okolím, čím rastie kapacita riadenia administratívneho systému, ktorý nadobúda v rámci ostatných subsystémov vedúce postavenie. Kompetencie správy sa vzťahujú na široký priestor

a existuje tu len veľmi malá miera obmedzenia, no napriek tomu podľa Habermasa možno poukázať na určité konkrétne rámcové podmienky, ktoré obmedzujú priestor konania administratívneho systému. „... pri riadení ekonomického systému je obmedzený parametrami poriadku vlastníctva, ktorý nemôže zmeniť; pri tvorbe motivácií je obmedzený svojbytným rozvojom normatívnych štruktúr, ktoré sú nezlučiteľné s potlačením zovšeobecniteľných záujmov.“ (HABERMAS 2000, s. 170)

Dnešná doba sa vyznačuje častejším prepojením kultúrnych foriem s politikou. Tento vzťah sa vyznačuje zvýšeným záujmom politiky o kultúru, na čo poukázal Habermas už pri vzniku masovej kultúry, najmä prostredníctvom rýchleho rozvoja médií ako prostriedku, pomocou ktorého vyvíja politika legitimizačný tlak na masu obyvateľstva. V neskorom kapitalizme obzvlášť zohráva intímny vzťah politiky a kultúry dôležitú úlohu a to najmä v procese rozptýlenia krízových tendencií zo systémových oblastí (ekonomického, administratívneho systému) do oblastí sociokultúrnych, pričom sa problémy vzniknuté v procese štátneho plánovania neriešia, len sa presúvajú do iných oblastí, najmä do sociálno-integračných, čo umožňuje, aby sa krízy difúzne rozšírili, stali sa trvalými a jednoducho povedané „splynuli s davom“. Intervenčné tendencie, ktoré sa zintenzívňujú v období po rozpade liberálneho kapitalizmu (zhruba v období medzi dvoma svetovými vojnami) majú práve prostredníctvom kultúry ako média vplyv na politickú angažovanosť a aktivitu občanov štátu. Silu tohto vplyvu si veľmi dobre uvedomuje politická elita, teda nedá sa hovoriť o nevinnosti zámeru politiky spojiť sa s kultúrnymi formami. Navyše ak sa politika schýľuje k použitiu kultúrnych foriem, vzniká priestor pre symbolickú politiku, ktorá má obzvlášť schopnosť „hrať“ svojim adresátom na city (najmä počas predvolebných bojov). Nech je zámienka symbolicky pretvorenej politiky akokoľvek ušľachtilá a racionálna, dôsledok je taký, že je do značnej miery skreslená politická informovanosť obyvateľstva štátu. Politika zakrýva svoje prešľapy a omyly. Vplyv kultúrnej sprostredkovanej politiky na súkromný život je evidentný a výsledkom intímneho vzťahu politiky a kultúry má byť to, aby radový občan štátu ovplyvnený cieľenou manipuláciou, nadobudol dôveru voči tým, ktorí politiku „robia“. Produkcia dôvery občana voči politike štátu je výsledkom cieľenej činnosti politiky, čo podľa môjho názoru vytvára zhubný efekt v politickej angažovanosti občanov. Občania slepo a naivne dôverujú politikom, ktorí prostredníctvom symbolickej politiky vytvárajú pozitívny dojem o ich prínosnej činnosti pre voličov, preto nepocitujú potrebu aktívne zasahovať do politiky štátu a zároveň sa stráca ich ochota k samostatnej a aktívnej politickej účasti, ktorá sa tak obmedzuje len na volebné obdobie. Symbolická politika kŕmi voličov sľubmi a s

plnými bruchami sa potom ťažko rozmýšľa. To je podľa môjho názoru, a v tom súhlasím s Habermasom symptóm moderných spoločností, kde v depolitizovanej verejnosti nie je dostatočná miera motivácie k racionálnej a kritickej politickej aktivite zo strany verejnosti, ktorá je navyše nejednotná a záujmovo rôznorodá. Sociokultúrny systém je po neustálych zásahoch zo strany štátu natoľko oslabený, že ani dnes už nie je schopný prebudiť v občanoch zmysel a túžbu po pravde, ktorá by bola výsledkom ich vlastnej kritickej činnosti. Politika a pravda sa tak neustále vzdávajú a tak isto sa vzdávajú aj právo od reality, čo sa vyznačuje zvýšenou mierou formalizácie a špecifikácie práva, kde už sotva existuje priestor pre uplatnenie univerzálneho hodnotového a morálneho systému, i keď nie každá právna norma má morálny charakter. Navyše samotný mechanizmus riadenia politiky štátu v neskorom kapitalizme si čoraz viac vyžadoval „iracionálnu“ činnosť predovšetkým administratívneho systému. Nároky sa stupňovali a systém ich nebol schopný plniť racionálnou cestou. Z toho dôvodu sa v období neskorého kapitalizmu zvyšuje potreba legitimizácie. Pokiaľ je nedostatočná, systém stráca svoju silu a stáva sa úrodnou pôdou pre rast spomínaných krízových tendencií.

Napriek priamej hrozbe prepuknutia krízových tendencií, neskoro kapitalistické spoločnosti ich dokázali rovnomerne rozptýliť a vďaka tomu nezanikli. Je treba pochopiť kapitalizmus celostne ako systém, ktorý sa napriek vrozeným tendenciám ku krízam vždy ďalej rozvíja a stabilizuje. S tým nemožno nesúhlasiť. Otázkou je, za akú cenu. Krízy sa ustálili, ale za cenu pretrvávajúcej nezamestnanosti a vyčleňovania sociálne slabých tried vydržiavaných sociálnym štátom a to som ešte nespomenul ekologické dopady kapitalistickej výroby na životné prostredie. Iróniu je, že vždy existuje riešenie a napriek tomu sa ľudstvo stále nepoučilo zo svojich chýb.

4 Duskusia- diagnóza spoločnosti

Politika na prahu nového storočia akoby stále váhala medzi ekonomickým rastom (rastom rastu) alebo sociálnou distribúciou. To je dlho trvajúci problém, s ktorým sa politika jednotlivých štátov nedokáže vysporiadať, hoci nás – spoločnosť - neustále presviedča o opaku. Politika a vypočítavosť nemali nikdy ďaleko od seba. Presviedčať sa jej v celku dobre darí a to najmä dnes, keď má toľko efektívnych prostriedkov. Presvedčenie, že zdrojom zvrchovanosti štátnej moci sú princípy spravodlivosti, ktoré stoja nad zákonmi a vôľou tých, ktorí túto moc vykonávajú, upevňuje vieru spoločnosti v legitimitu politiky štátu. Tento pohľad by som označil za abstraktne správny, ale prakticky za zlý. Rozchádza sa totiž z realitou ako takou. Zdá sa, že ciele, ktoré si politika kladie v sociálnych oblastiach strácajú svoju nevinnosť a „dobrý“ úmysel. Tendencia politiky, ktorá nadobudla jasné črty najmä v období po skončení liberálnej éry kapitalizmu a od vtedy sa nekontrolovateľne stupňuje, je podriaďiť neformálne sféry životného sveta spoločnosti štátnej regulácii. Politika a zákony zasahujú do rodinného života. Šíriaca byrokratizácia oblastí spoločenského života nahradzá komunikačnú štruktúru spoločnosti, v čom J.Habermas vidí najväčšie ohrozenie spoločnosti. Dieťa či dospelý človek, každý je objektom zákonnej regulácie. Politika sa sústredila na vybudovanie mechanizmov koordinácie jednania a: „Nezamierava sa na vstup, teda nejaké rozumné politické utvárania vôle, ale na výstup, teda na úspešnú bilanciu výkonov štátnej moci.“ (SHAPIRO 2002, 90) V súvislosti s tým sa domnievam, že spoločnosť vo všeobecnosti stráca kritický potenciál zasiahnuť proti expandujúcej politike štátu. Postupujúca formalizácia práva a teda i oblastí životného sveta, na ktoré sa právo vzťahuje, rozkladá prirodzené jednotiace prvky spoločnosti (hodnoty, tradície atď.) Nachádzame sa v dobe kultúrneho a spoločenského pluralizmu, za ktorými stoja individuálne a organizované záujmy a hodnotové orientácie. Preto si myslím, že v rámci spoločnosti už - ak vôbec niekedy- politika neplní sprostredkujúcu funkciu. Jej úloha je konštitutívna a spočíva v stupňujúcom sa procese racionalizácie, ktorá potrebuje rast, a teda spoločenský poriadok s kognitívnou stabilitou. Na tom by nemuselo byť nič zlé, politické nariadenia a zákony nemusia mať vždy morálny obsah. Problém však je, že politika necíti potrebu vyrovnávať sa s dôsledkami, ktoré si proces racionalizácie vyžiadal, a tie dôsledky už často majú morálny dopad. J.Habermas hovorí o potrebe politicky krotiť kapitalizmus. Domnievam sa však, že rovnaká potreba sa vzťahuje i na samotnú politiku. Otázkou potom je, ako je možné skrotiť politiku a ako je možné ju legitimovať, najmä v tých prípadoch, kedy nemá morálny obsah.

Samozrejme odpoveď nebude jednoduchá. Dnešok nám ponúka obrovské spektrum nesmierne pokročilého technického myslenia, no zároveň zaostalosti v oblasti hodnotového vedomia, na ktoré bezprostredne doplácajú spoločenské vedy. Táto nerovnováha ohrozuje predovšetkým kultúrne smerovanie a kultúrnu jednotu dnešnej civilizácie. Formálny prístup politiky k sfére spoločnosti, často neosobný a bezohľadný voči menšinám, spôsobuje kultúrne a sociálne „mutácie“ v hodnotových systémoch národa. Myšlienka kultúrneho a hodnotového univerzalizmu je z tohto pohľadu problematická. Evidentné však je, že generácie predsa len strácajú sociálnu a kultúrnu súdržnosť a kontinuitu, čo narúša morálnu identitu národa, ktorý je navyše v takejto situácii pomerne ľahko manipulovateľný. V tomto smere musíme len dúfať, že sa spoločnosť zo svojich predošlých chýb dostatočne poučila a dokáže niesť zodpovednosť za minulosť. Vlna modernity má nevyhnutný dosah vedľajších dôsledkov na celú dnešnú spoločnosť. Svet je omnoho menej stabilný a omnoho zložitejší. Dnešok disponuje takou ponukou rizík, s ktorými sa doterajšia spoločnosť prakticky nikdy nestretla. Napriek tomu ostávajú mnohé z nich v latentnej podobe, pretože politický systém vie veľmi obozretne rozptýliť svoje nedostatky, tak aby sa stratili v „dave“. Pripadá mi to ako keby politika chcela začínať vždy od znova a my jej stále dávame druhú šancu. Mala by sa snažiť pokračovať v tom, čo „zdedila“ a riešiť problémy v otvorenom dialógu, v ktorom by neexistoval cenzus ani politický, kultúrny, či etnický. Sme moderná spoločnosť, musíme sa naučiť byť tolerantní voči sebe navzájom. Je v tom istá dávka sentimentu, ale i J. Habermas tvrdí, že okrem peňazí a moci musí byť v modernej politike jednotiacim princípom i solidarita.

Záver

Snahou mojej práce bolo upriamiť pozornosť na štátoprávnu problematiku v období neskorého kapitalizmu. Bolo však pre mňa dôležité pochopiť kapitalizmus vo vzťahu k štátu komplexne, preto som ho uchopil v dejinnej súvislosti. Kapitalizmus mal už v jeho rannom období radikálny význam a vplyv na formovanie štátneho mechanizmu riadenia. Od samého začiatku zasahoval do politiky štátu. V priebehu celej existencie nestráca kontakt s politikou, preto ho môžeme chápať ako neustále pudenie po neohraňovanom rozširovaní „racionálnej kontroly“ prostredníctvom štátneho aparátu. Je veľmi dôležité uvedomiť si dejinný kontext. Predovšetkým sa kapitalizmus rozvíja v spoločnosti, v ktorej je od začiatku prítomný konflikt ako spochybnenie existujúceho poriadku a to vo forme triedneho konfliktu. Kapitalizmus obsahuje totiž základné protirečenie medzi požiadavkami spoločenskej výroby a súkromným privlastňovaním zisku. Štát, v ktorom platí privilegované privlastňovanie spoločensky vyprodukovaného bohatstva na základe triedneho usporiadania spoločnosti potom nemá dlhú životnosť. V spoločnosti, kde má triedne usporiadanie politický charakter (stavovská forma panstva) alebo anonymný charakter prenesený do ekonomickej oblasti podľa liberálneho modelu, kapitalizmus vyostreňuje triedny konflikt. Až do pádu liberálneho kapitalizmu sa v rámci štátu odohrával triedny boj za politické, ekonomické a sociálne zrovnoprávnenie, v ktorom zohrala najdôležitejšiu úlohu verejnosť. Práve z tohto dôvodu som upriamil svoju pozornosť na kategóriu verejnosti a snažil som sa podrobne zmapovať dejinno-politickú situáciu, ktorej výsledkom bola revolúcia v oblasti práva (najmä rozšírenie občianskeho statusu) a štátu (ktorý medzi tým prijal demokratickú formu vlády) až do obdobia neskorého kapitalizmu.

Ukázalo sa však, že reštrukturalizácia politiky a práva v štáte je vždy uvedená do súvislosti s ekonomickým rastom. Štát, po tom ako prebral sociálne záväzky, sa dostáva do závislosti od ekonomického rastu, ktorý určuje práve to, do akej miery bude štát schopný tieto záväzky plniť. Politika štátu je preto zameraná na ekonomický rast, čo však môže mať negatívne dôsledky a to predovšetkým na spoločnosť. Štátny aparát je vystavovaný čoraz väčšiemu tlaku zo strany ekonomického systému, preto je nútený v rámci administratívneho systému uskutočňovať neustále opatrenia, čo sa vyznačuje zvýšenou byrokratizáciou štátneho aparátu. Politika neskorého kapitalistického štátu sa tak prednostne orientuje na dosiahnutie ekonomického rastu, čím sa narúša sociálne prostredie spoločnosti. Snažil som sa popísať akým spôsobom sa jednotlivé zásahy politicko-

administratívneho a ekonomického systému prejavujú v sociokultúrnom systéme, pretože každý systémový imperatív má dopad na oblasť spoločenského života. Žiadne politické rozhodnutie nie je možné bez toho, aby to nepocítil občan. Reakcie občanov sa potom môžu prejavovať ako kolísanie miery lojality občanov voči politike štátu, čo môže vyústiť v neschopnosti štátu vyvíjať na spoločnosť dostatočnú mieru motivácie v procese legitimizácie politiky a práva. Nedostatočná miera legitimizácie politiky zo strany občanov, by sa prejavila ako systémová chyba, ktorá by daný politický systém (pokiaľ v štáte platí demokratický princíp vlády) znefunkčnela. Aby sa predišlo takémuto scenáru, prichádzajú na rad rôzne cielené manipulácie, ktoré v občanoch vyvolávajú falošné dojmy o „dobrých“ úmysloch vládnej politiky, ktorá si chyby neprizná. Bolo by to „netolerantné“ voči tým, ktorí jej tak bezhranične dôverujú. No napriek tomu, štát sa musí mať na pozore. Kríza legitimity musí byť udržiavaná v latentnej podobe, no súčasne štát musí v záujme ekonomického rastu stále uskutočňovať také rozhodnutia, ktoré musia byť legálne a legitímne prijímané a odsúhlasené. Tu vzniká ústredná otázka, na základe čoho sa politika štátu a práva legitimizuje. J. Habermas uvádza nasledovnú odpoveď: „Značnú úlohu hrajú vždy pragmatické dôvody pre (viac či menej spravodlivé) vyrovnanie záujmov, ktoré nemožno zovšeobecniť, ďalej etické dôvody pre akceptované sebakporozumenie a preferovanú životnú formu kolektívu, v ktorom sa stýkajú rozličné tradície zaručujúce identitu... Legitimita sa opiera o širšie spektrum platnosti než normatívnosť morálnych noriem konania.“ (HABERMAS 1999, s.112) Rastúca miera funkcionalistickej racionalizácie štátneho aparátu v období neskorého kapitalizmu však spôsobuje rozpad normatívnych štruktúr a tradícií, čo môže vyústiť v kríze identity, ktorá by narušila sociálnu integráciu spoločnosti, čo by v konečnom dôsledku spôsobilo krízu legitimity a dezintegráciu oblastí spoločenského života. „Funkcionalistická racionalizácia stále väčších oblastí spoločenského života podľa imperatívov ekonomických a politicko-administratívnych systémov znamená, že sa stále umenšuje možnosť, aby jednotlivci užívali svoje kritické racionálne schopnosti k organizácii vlastného života.“ (REMIŠOVÁ 2008, s. 153)

Sledujme preto pozorne, čo sa deje okolo nás. Pokiaľ platí demokratický princíp formy vlády, záleží len nás akým smerom sa bude štát uberať a kým spôsobom bude právo regulovať náš život. Táto kompetencia je v našich rukách. Musíme si však vybrať s čo najväčšou obozretnosťou, lebo politika vie využiť i drobnú nepozornosť, navyše ak je v jej službách samotná kultúra. Neprekrikujme sa v parlamentoch. Snažme sa dohodnúť. Veď sme ľudia!

Použitá literatúra

BROSTL, A. 1999. *Dejiny politického a právneho myslenia*. Bratislava: Iura edition, 1999. 315 s. ISBN 80-88715-39-3.

BROSTL, A. – DOBROVIČOVÁ, G. – KANÁRIK, I. 2000. *Základy štátovedy*. 2. vyd. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2000. 190 s. ISBN 80-7097-415-X.

HABERMAS, J. 1999. *Dobiehajúca revolúcia*. 1. vyd. Bratislava: Kaligram, 1999. 205 s. ISBN 80-7149-280-9

HABERMAS, J. 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalizmu*. Praha: Filosofia, 2000. 187 s. ISBN 80-7007-130-3

HABERMAS, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. ISBN 80-7007-134-6

MICHEJEV, V. 1971. *Kapitalizmus alebo „industriálna spoločnosť“?* 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971. 236 s. ISBN 75-104-71.

KRSKOVÁ, A. 2002. *Štát a právo v európskom myslení*. 1. vyd. Bratislava: Iura edition, 2002. 496s. ISBN 80-89047-52-1

LYSÝ, J. 2006. *Dejiny politického myslenia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. 184 s. ISBN 80-223-2242-3.

LYSÝ, J. 2000. *Kapitoly z dejín politického myslenia*. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 318 s. ISBN 80-88868-04-1

MILLER, D. a kol. 2003. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister and Principal, 2003. 560 s. ISBN 80-85947-56-0

REMIŠOVÁ, A. 2008. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kaligram, 2008. 894 s. ISBN 978-80-8101-103-0.

SHAPIRO, I. – HABERMAS, J. 2002. *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofia, 2002. 95 s. ISBN 80-7007-156-7